

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК: 372.881.111.22(03)

ББК: 74.268.1

Н- 19

НАЗАРОВ ТАВАКАЛ АЙНИЕВИЧ

**ВИЖАГИҶОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОӢ ВА СОҲТОРИИ
ИСТИЛОҶОТИ ДАҲОНПИЗИШКӢ ДАР МУҚОИСАИ ЗАБОНҶОИ
ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филологӢ аз рӯи
ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Душанбе – 2022

Рисолаи мазкур дар кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таҳия гардидааст.

Роҳбари илмӣ:

Мухторов Зайнидин – доктори илмҳои филологӣ, Ректори Филиали Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе

Муқарризони расмӣ:

Каримов Шухрат Бозорович – д.и.ф., дотсент, мудир кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Бобоева Мадина Маъруфовна – н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ

Муассисаи тақриздиханда:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳимояи рисола «15» «09» 2022 дар ҷаласаи Шурои диссертационии **6D. КОА-021** дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баргузор мегардад. Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» соли _____ 2022 фиристода шуд

Котиби илмии Шурои диссертационӣ,
доктор илмҳои филологӣ, профессор

Чӯраева М. Р.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Аҳаммияти мавзуи таҳқиқ. Таҳқиқи мазкур дар доираи талаботи назария ва амалияи забоншиносии муосир гузаронида шуда, ба таҳлили вижагиҳои сохторӣ ва луғавию маъноии истилоҳоти соҳаи даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бахшида шудааст, ки он як қисми истилоҳоти умумитиббӣ буда, тамоми мафҳумҳо ва истилоҳоти соҳаи даҳонпизишкиро дар бар мегирад. Чунин ба назар мерасад, ки истилоҳоти соҳаи тиб мафҳумҳои ифодакунандаи ташхис, пешгирӣ ва табобати бемориҳои гуногунро фаро мегиранд. Мусаллам аст, ки маълумоти умумӣ, шумораи зиёди системаҳои махсуси истилоҳоти соҳаи тибро ба шохаҳои гуногуни тиб, чун анатомӣ, гистологӣ, ҷарроҳӣ, ташхис ва дигар соҳаҳои ба он мансуб, ҷудо мекунанд. Таваҷҷуҳ ба омӯзиши системаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ бо рушди босуръат ва густариши соҳаи тиб алоқаманд аст, ки боиси ташаккули истилоҳоти нав, маъноҳо ва вижагиҳои синоним, антоним ва дигар маъногузинуҳо мегарданд. Бинобар ин муайян кардани хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва вижагиҳои сохтори истилоҳоти мавриди назар муҳим ва саривақтӣ ба шумор меравад.

Таҳқиқи пайдоишу ташаккули истилоҳот ва истилоҳшиносӣ яке аз масъалаҳои муҳими назарияи забоншиносии умумӣ ба ҳисоб рафта, муносибати илми забоншиносиро ба илмҳои дигар ва соҳаҳои мухталиф муайян мекунад. Далелҳои дар боло зикргардида аҳаммияти омӯзиши мавзуи интихобшударо нишон медиҳанд, ки ин ба як қатор омилҳо вобастагии зич дорад: 1) ифодаи мафҳумҳои нав чун падидаи муҳим, ба монанди истилоҳоти муосири тиббӣ дар соҳаи даҳонпизишкӣ; 2) таҳқиқоти муқоисавӣ оид ба вижагиҳои маъноӣ ва сохтори унсурҳои универсалӣ ва миллӣ дар системаҳои истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ; 3) хусусиятҳои сохторӣ ва маъноиву луғавии истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва шакли истифодаи истилоҳоти ин зерсистемаи тиббӣ дар забонҳои омӯхташаванда; 4) зарурати муайян кардани роҳҳои ташаккули истилоҳот дар соҳаи даҳонпизишкӣ дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва олмонӣ.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Мавзуи таҳқиқи рисола муайян кардани воҳидҳои истилоҳии соҳаи даҳонпизишкӣ дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мебошад. Дар истилоҳшиносии тоҷикӣ роҷеъ ба паҳлуҳои мухталифи ин ё он соҳа, бахусус истилоҳоти тиббӣ таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расида бошад ҳам, вале роҷеъ ба хусусиятҳои сохториву маъноии истилоҳоти соҳаи даҳонпизишкӣ қорҳои илмӣ ба анҷом нарасидааст. Бинобар ин, мавзуи омӯзиш хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва хусусияти луғавии онҳо дар асоси қорҳои илмии олимони тоҷику хориҷӣ, ки дар ин самт таҳқиқот гузаронидаанд, муаррифӣ мешавад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ аз таҳлилу баррасии хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти даҳонпизишкӣ, умумият ва тафовути системаи истилоҳоти забонҳои тоҷикиву олмонӣ иборат мебошад. Ин ҳадаф ҳалли вазифаҳои зеринро дар назар дорад:

1) таҳияи асосҳои назариявии таҳлили маводи дастрас, омӯхтан ва ҷамъбасти муқаррароти назариявии таҳқиқоти соҳаи истилоҳот, ташаккули калима ва таҳаввули сохторӣ;

2) ҷамъоварӣ ва гурӯҳбандии умумии истилоҳоти марбут ба соҳаи даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ;

3) муқоисаи роҳу воситаҳо ва усулҳои асосии таҳаввул ва ташаккули истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ;

4) муайян кардани вижагиҳои сохтории истилоҳоти тиббӣ ва соҳаи даҳонпизишкӣ;

5) таснифоти мавзуии истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва таносуби маъноии он дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ;

6) муайян кардани монандӣ, фарқият ва умумият дар усулҳои таҳаввул ва ташаккули истилоҳот дар соҳаи даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.

Навоарии илмӣ таҳқиқ аз он иборат аст, ки ин таҳқиқот пажӯҳиши аввалин буда, қаблан таҳлили муқоисавии истилоҳоти тиббӣ дар соҳаи даҳонпизишкӣ ҳамчун як системаи интегралӣ, аз ҷумла пайдоиши онҳо ва муносибатҳои сохторӣ семантикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ омӯхта нашуда буд. Таҳлили мавод ба мо имконият фароҳам овард, ки усулҳои калимасозӣ ва семантикии ташаккули истилоҳоти даҳонпизишкиро муайян карда, дар омӯзиши масъалаҳои умуминазарии истилоҳот саҳми муайяне гузошта бошем.

Инчунин дар рисола таҳқиқи сохторӣ ва маъноиву решашиносии истилоҳоти тиббии даҳонпизишкӣ бори нахуст мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, дар асоси онҳо баромади аслии баъзе истилоҳот дақиқу равшан карда шуд.

Ҳамчунин, дар диссертатсияи мазкур дар заминаи таъсири истилоҳоти тоҷикӣ, олмонӣ ва юнониву лотинӣ шаклҳои умумии пайдоиш ва таҳаввули воҳидҳои истилоҳӣ дар соҳаи даҳонпизишкӣ дар забонҳои омӯхташаванда муайн карда шуданд.

Предмети таҳқиқро фарҳангу луғатҳои соҳавӣ ба забони тоҷикӣ (И. С. Соатов, У. Т. Тоҳиров, М. Ҳ. Султонов «Луғати мухтасари даҳонпизишкӣ», И. С. Соатов «Дурри гаронбаҳо», М. Я. Расулов «Фарҳанги тиббӣ (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ)», Ф. Ф. Ашуров., Ш. Ф. Ҷураева «Стоматологияи муолиҷавӣ», С. С. Субҳонов «Стоматологияи ҷарроҳӣ», Т. С. Талабов, Т. А. Назаров «Забони олмонӣ барои факултетҳои

дорусозӣ», М. Н. Қосимова «Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ»), Лутс Жехак, Хайрулло Сайфулло «Wörterbuch Deutsch – Tadschikisch – Луғати олмонӣ – тоҷикӣ», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Луғати тоҷикӣ-русӣ», Мирзо Ҳасани Султон «Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ»), таҳқиқоти соҳаи даҳонпизишкӣ, фарҳанги этимологӣ («Этимологический словарь русского языка» М. Фасмер, «Этимологический словарь современного немецкого языка», М. М. Маковский, «Немецко-русский и русско-немецкий словарь», Н. В. Морозов, И. Ю. Марковина ва дигарон) ва мавод аз манбаъҳои интернетӣ ташкил намудаанд. Дар таҳияи рисола тақрибан 1040 истилоҳи соҳаи даҳонпизишкӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додашудаанд.

Аҳаммиати назариявӣ таҳқиқ аз он иборат аст, ки дар асоси вижагиҳои сохторӣ ва лексикӣ меъёрҳои таснифи истилоҳоти мавриди таҳқиқ аз рӯи таносуби мавзӯи муқаррар карда шудаанд. Таҳлили муқоисавӣ сохтори истилоҳоти забонҳои муқоисашаванда дар омӯзиши истилоҳоти соҳаи дигар низ истифода мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқи илмӣ ба муқаррар намудани қонунҳои умумӣ ва мушаххаси рушду таҳаввули низоми истилоҳоти даҳонпизишкӣ, инчунин, муайян кардани воситаҳо ва усулҳои самараноки ташаккули истилоҳоти навин дар соҳаи даҳонпизишкӣ нигаронида шудаанд.

Аҳаммиати амалии таҳқиқоти мазкур аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он ҳамчун замина ва асоси назариявӣ барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти тиббӣ дар соҳаи даҳонпизишкӣ қарор дода мешавад. Ғайр аз ин, ҳулосаҳои илмӣ таҳқиқот ба фаҳмиши дуруст ва истифодаи бамавриди истилоҳот дар соҳаи даҳонпизишкӣ барои хубтару беҳтар намудани фаъолияти мутахассисон мусоидат мекунад. Маводи амалии ҷамъовардашуда ва натиҷаҳои таҳлили он барои истифода дар назария ва амалияи тарҷума, хусусан ҳангоми таҳияи луғатҳои соҳавӣ, муҳим ба шумор мераванд. Натиҷаҳои илмӣ диссертатсияи мазкурро барои таҳияи маводи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, таҳияи лексияҳо барои курсҳои махсус, навиштани рисолаҳои магистрӣ, корҳои дипломӣ ва корҳои курсӣ дар факултетҳои даҳонпизиқии донишгоҳҳои тиббӣ истифода кардан мумкин аст.

Методи таҳқиқ. Таҳлили бисёрҷанбаи маводи назариявӣ ва амалӣ истифодаи як қатор усулҳои таҳқиқро мушаххас намуда, дар ин замина ҳадафҳо, вазифаҳо, самти назариявӣ ва амалии кор муайян карда шуд. Дар раванди таҳқиқ методҳои асосии зерини забоншиносӣ истифода шуданд: методи индуктивӣ-дедуктивӣ (фаҳмиш ва бандубасти маводи назарӣ ва амалӣ); усули муқоисавӣ-таърихӣ (муайян кардани омилҳои умумӣ ва мушаххас); усули таҳлили лексикӣ, лексикӣ-маъноӣ (муайян кардани вижагиҳои маъноӣ истилоҳот); методи таҳлили сохторӣ (таҳқиқи

вижагиҳои сохтори калима, роҳҳои калимасозӣ ва интиҳоби қолабҳо). Усули таснифоти лексикӣ-маъноӣ дар қори таҳқиқоти мазкур барои таҳхис ва таъйини истилоҳоти гирдовардашуда, мавриди амал қарор гирифтааст.

Асоси методологии таҳқиқро осори илмии забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ ташкил менамояд. Аз ҷумла:

– дар соҳаи назарияи истилоҳот таҳқиқоти С. Назарзода, О. Қосимов, Д. Саймуддинов, Н. Маъсумӣ, М. Қосимова, П. Нуоров, М. Ҳ. Султонов, Ҳ. Саидов, Сулаймонов С, Л., Ҷаматов С. С., Бесекирска, Д. Буриго, Г. О. Винокур, Е. Вюстер, Б. Н. Головин, П. Хорн, А. Д. Хаютин, У. Бенвенист, Л. С. Пейсиков, А. А. Реформатский, С. В. Гринев, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Л. А. Капаназе, Р. Ю. Кобрин, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Ж. Ю. Пуанкаре, Х. Фелбер, П. А. Флоренский ва дигарон;

– дар соҳаи таҳқиқоти истилоҳоти тиббӣ пажуҳишҳои М. Ҳ. Султонов, И. С. Соатов, Раҷабалиев Ш. Ф., Черепов В, А. Юсуфов, Қ. Тӯраҳасанов, М. Азизова, Д. Саидова, Д. Ҳайдарова, Ш. Ҳайтова, Л. В. Дубровина, С. Г. Казарина, Т. С. Кириллова, Н. Г. Петров, А. М. Тюн, М. Н. Чернявский, С. В. Шветсова ва дигарон;

– дар соҳаи назарияи иқтибос таҳқиқоти Ж. Бағана, У. Вайнрайх, В. А. Виноградов, В. Т. Клоков, Л. П. Крисин, А. П. Майоров, Н. Ф. Михеева, А. М. Молодкин, Н. М. Фирсова, Ж. Ф. Фелизон, Э. Хауген ва дигарон;

– дар соҳаи калимасозӣ таҳқиқоти И. Бартс, Г. О. Винокур, Е. А. Земская, М. Ю. Казак, Т. В. Попова, Л. В. Ратсибурская, М. Д. Степанова, В. Фляйшер ва дигарон.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя бароварда мешаванд:

– аз нигоҳи сохт ва қорбурд истилоҳоти даҳонпизишкӣ воҳидҳои истилоҳии яккалимагӣ (истилоҳ-калимаҳо) ва бисёркалимагӣ (истилоҳ-ибораҳо)-ро дар бар мегиранд. Истилоҳоти яккалимагии даҳонпизишкӣ дар ҳар ду забон мувофиқи сохтори морфемаи калима чунин тасниф қарда шуданд: а) истилоҳоти сода; б) истилоҳоти сохта; в) истилоҳоти мураккаб. Дар сохтори воҳидҳои истилоҳии забонҳои тоҷикиву олмонӣ номутобикати ва гунаҳои фарқкунанда мавҷуданд, ки дар бартарӣ доштани шаклҳои пасвандӣ ва ибораҳои дучузъа дар забони тоҷикӣ ва серистеъмол будани таркибҳо дар низомии истилоҳоти забони олмонӣ зоҳир мегардад. Аксари онҳо бо истифодаи модели $S + S \rightarrow S$, аз он қамтар бо истифодаи модели $Adj + S \rightarrow S$ ташаккул ёфтаанд;

– гурӯҳбандии мавзӯӣ дар системаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, ки дар заминаи муносибатҳои субъективӣ мантиқӣ бо назардошти таносуби маъноӣ гузаронида шудааст, низомии муайяни мафҳумҳои соҳавиро инъикос менамояд. Гурӯҳҳои мавзӯӣ дар ҳар

ду забон истилохотро дар бар мегиранд, ки аз ҷиҳати сохтор ва таҳаввули маъноӣ ба соҳаи мушаххаси тиббии даҳонпизишкӣ мутааллиқ мебошанд. Навъи асосии муносибати воҳидҳои забонӣ ва истилоҳоти низоми даҳонпизишкӣ забонҳои муқоисашаванда дар заминаи таносуби ҷинсиёт ва намудҳои мушаххас карда шудааст. Муносибатҳои семантикӣ, ки дар доираи ифодаи маъно дар ду забон (синонимия, антонимия ва полисемия) ошкор шудаанд, изоморфизм буда, теъдоди онҳо дар забонҳои мавриди қиёс фарқ карда мешаванд;

– аксари истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои муқоисашаванда новобаста ба сохтор ва мансубият ба гурӯҳи мушаххас, аз нигоҳи алоқамандии вожаҳо ва морфемаҳо, мувофиқати хусусиятҳои ҳамшаклии калимаҳои мураккаби забони олмонӣ бо ҷузъҳои ибораҳои забони тоҷикӣ хусусиятҳои мушаххаси фарқкунанда доранд. Истилоҳоти даҳонпизишкӣ бо хусусиятҳои ба худ хос қисман ба ҳам алоқаманданд ва асосҳои калимасозии комилан фарқкунанда (таносуби онҳо тибқи ҳисобҳои омории мавод аз 25% то ба 15%) чандон маъмул нестанд. Ин раванд бо ташаккули системаҳои истилоҳоти ду забон вобаста аст, ки давраҳои мухталифи ташаккули мафҳумҳои соҳаи даҳонпизишкиро нишон медиҳанд;

– истилоҳоти муносири даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ вобаста ба самти ифодаи мафҳумҳои ягона ва умумӣ рушд карда истодааст. Раванди истифодаи бамавриди вожагон ҳамчун яке аз омилҳои муҳим дар рушди истилоҳоти даҳонпизишкӣ ба шумор рафта, басомади мушаххаси тақсимот дар луғатҳои мухталифи соҳаи даҳонпизишкӣ қобили таҳқиқи мунтазам аст. Дар ифодаи мафҳумҳои анатомӣ истилоҳоти лотинӣ қариб барои тамоми забонҳо хусусиятҳои умумӣ доранд. Дар истилоҳҳои фаъолияти клиникӣ бошад, унсурҳои истилоҳоти ҷунонӣ хеле бештар фаъол буда, дар истилоҳосозии соҳаи анатомия мавқеъ ва мақоми баланд доранд.

Татбиқи натиҷаҳои илмӣ рисола. Таҳқиқоти мазкур натиҷаи пажӯҳиш ва заҳмати чандинсолаи муҳаққиқ ҳисоб ёфта, дар конференсияҳо ва семинари сатҳҳои гуногуни илмӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино дар шакли баромадҳо ва маърузаҳои илмӣ пешниҳод шудааст. Нуктаҳои асосии натиҷаҳои таҳқиқ дар 14 мақола, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои тақриршавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ (қарори №7, аз 16. 01. 2022.) муҳокима ва барои ҳимоя тавсия карда шудааст.

Саҳми фардии муаллиф дар таҳқиқот. Саҳми диссертант дар он зоҳир мегардад, ки ӯ дар муддати 5 сол ба ҷамъоварии маводи илмӣ омӯзиши адабиёти назариявӣ, таснифи маводи ҷамъовардашуда ба гуруҳҳои муайян ва навиштани кори илмӣ машғул шуда, тӯли 8 моҳ ба Ҷумҳурии Федеролии Олмон сафар карда, дар ин самт мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, дар конференсияҳои илмӣ сатҳи гуногун суҳанронӣ кардааст.

Сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва луғати истилоҳоти даҳонпизишкии забонҳои олмонӣ-тоҷикӣ иборат буда, 231 саҳифаи ҷопи компютери ро дар бар мегирад.

Мундариҷаи асосии диссертатсия

Дар муқаддима аҳамият ва дараҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқшаванда асоснок шуда, объект, мақсад, вазифа ва фарзияҳои диссертатсиянавис пешниҳод гардида, нуқтаҳои асосии дар диссертатсия қароргирифта, навгонии илмӣ, арзиши назариву амалии натиҷаҳои таҳқиқот баён шудаанд.

Дар боби аввал – **«Дараҷаи омӯзиши истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва истилоҳшиносӣ ба истилоҳгузинӣ дар забоншиносии тоҷикӣ»**, суҳан оид ба омӯзиши назария ва масоили муҳим дар истилоҳшиносӣ аз таърих, инкишоф ва омӯзиши истилоҳ ва истилоҳнигорӣ, номгӯи бемориҳои дандон, даҳон ва тарзу усулҳои пешгирӣ ва раҳои аз ин бемориҳо меравад, ки дорои се зерфасл мебошад.

Фасли авали боби якум – **«Омӯзиши назария ва масоили муҳими истилоҳшиносӣ»** ном гирифтааст. Дар забони тоҷикӣ тайи солҳои охир ба таҳқиқи матнҳои тиббӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардидааст. Ин шаҳодат аз он медахад, ки забон рӯз аз рӯз дар рушду камол мебошад. Мавриди зикр аст, ки луғати махсуси забонҳои ба истилоҳ рушдёфта ба сабаби ворид шудани луғатҳои гуногуни соҳавӣ пурра карда шудааст ва аз ин лиҳоз омӯзиши ҳамачонибаи онҳо дар замони муосир ба мақсад мувофиқ аст. Ҳамин тариқ, рушди илм бо такмили низоми истилоҳот мунтазам идома ёфта, баробари таҳаввулоти самти илмӣ боз ҳам муқамалтар мешавад. Худи мафҳуми «истилоҳ» дар адабиёти махсус ҳамчун дастоварди илм, технология, сиёсат, яъне воситаи ифодаи мафҳумҳои самтҳои гуногуни илм маънидод шудааст.

Аз нимаи дуоми садаи бистум дар илми забоншиносӣ истилоҳу мафҳумҳои таксономияи лингвистӣ ва метатаксономияи лингвистӣ роиҷ гардид, ки тибқи он таснифоти муайяни низоми забон чи дар сатҳи

лингвистика ва чи дар сатҳи металингвистика, аз ҷумла дар низоми истилоҳоти илмӣ ба назар гирифта мешавад¹

Ҳалли самараноки масъалаҳои баҳсталаб оид ба истилоҳот ба мо имкон дод, ки самти нави илмӣ истилоҳотро муайян кунем, зеро ҳамаи таҳқиқоти риштаи мазкур дар навбати худ ба муайян кардани қонунҳои танзимкунандаи пайдоиши мафҳумҳо ва мавҷудияти системаҳои истилоҳӣ нигаронида шудааст.

Олимони забоншинос соҳаи истилоҳшиносиро дар асоси қорҳои илмию таҳқиқотии муҳаққиқони гузашта ҳамчун як соҳаи муқаммалӣ илм маҳсуб медонанд.

Нахустин назарияҳои истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX падида омадаанд. Масалан, Гринаф ва Киттрич истилоҳотро бо формулаҳои риёзӣ шабеҳ медонанд, яъне ҳамчун истилоҳот танҳо бо мақсади ифодаи мафҳумҳои хос миёни одамон истифода мегардад, ба таркибии луғавии забон ворид кардани онҳо зарурат надорад².

Дар ин замина истилоҳотро ҳамчун як падидаи фарҳангӣ ва таърихӣ тавсиф намуда, равандҳои инкишофи истилоҳот ва забонро таҳқиқ кардан бамаврид буда, равандҳои таҳияву тарҳрезии мафҳумҳо бо истифода аз осори забоншиносӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Ҳамин тавр, таҳқиқоти соҳаи истилоҳот дар забоншиносии пешин заминаи методологии омӯзиши истилоҳотро чун риштаи махсуси таҳқиқ тарҳрезӣ намуд. Мавриди таъкид аст, ки дар забоншиносии таърихӣ ва типологӣ масоили истилоҳшиносӣ тавачҷуҳи забоншиносони ватаниро низ беш аз пеш ба худ ҷалб кардааст. Дар ин самт дар замони муосир саҳми олимони, ба мисли М. Н. Қосимова, М. Ҳ. Султон, М. Б. Нағзибекова, П. Г. Нуров, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, З. Мухторов, А. И. Юсупов, Ҷ. Шанбезода, Д. М. Искандарова, А. Ҳасанзода, Ҳ. Саидов, С. Назарзода, Ш. Исматуллозода, М. Азизова, Д. Саидова, Д. Ҳайдарова, Т. Абдулҳомидова ва дигарон ҷашмрас буда, дар таълифоти шогирдони эшон низ масъалаҳои гуногуни истилоҳот ҳангоми муқоисаи забонҳо мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Муҳаққиқи тоҷик М. Ҳ. Султонов ба масъалаи истилоҳ тавачҷуҳ зоҳир намуда, чунин қайд мекунад: «аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш, калима ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалқарди як илми маҳсус маъноӣ ба худ ҳосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар

¹ Бобомуродов Ш, Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ – Душанбе 2016, 6-7.

² А. Д. Хаютин. Термин, терминология номенклатура. (учебное пособие). – Самарканд, 1972: 10-21.

матн маънии истилоҳии худро аз даст дода, ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад»³

Андешаи мо низ доир ба ин масъала ҳамин аст, ки истилоҳ аввалан дар бештари ҳолатҳо бо мафҳуми моддӣ дар таносуб буда, сониян бо воҳидҳои дигари забонӣ дар муносибати муназзам ворид мегардад ва дар якҷоягӣ бо онҳо низоми хоси истилоҳотро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, мо гуфта метавонем, ки истилоҳот ва истилоҳотшиносии муосир як шоҳаи мураккаби илмии байнисоҳавӣ буда, тавассути дигар соҳаҳои илм имкони интиқол додани маълумотро бо фарогирии технологияҳои муосир ба таври дақиқ ва мухтасар фароҳам меорад ва ба сатҳи муосири рушди донишҳои илмӣ онро созгор ва ҷавобгӯ менамояд.

Ҳасли дуҷуми боби якум – **«Омӯзиши истилоҳоти тиббӣ ва даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ»** ном гирифтааст, ки ба масъалаи омӯзиши истилоҳоти тиб, пайдоиши онҳо, ҷанбаҳои таърихӣ ва масоили муҳим дар инкишофи истилоҳот таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Истилоҳоти тиббӣ калимаҳои махсус буда, дар фаъолияти касбии мутахассисони соҳаи тиб серистеъмоланд. Таҷҳизотҳои муосири тиббӣ бо сарчашмаҳои зехнӣ ба таври истисноӣ мувофиқ буда, гуногунии консепсияҳои илмии ҷудоғонае онҳоро инъикос менамояд.

Таърихи омӯзиши истилоҳоти соҳаи тиб дар забони тоҷикӣ, асосан, аз даврони Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино оғоз меёбад. Қобилияти илмии Ибни Сино, пеш аз ҳама, дар илми тиб зухур ёфтааст. Бесабаб нест, ки ӯро дар қатори бузургони ин илм, ба монанди Букрот, Цолинус ном мебаранд.

Таҳқиқоти муосири истилоҳоти тиббӣ масъалаҳои назария, хусусиятҳои истифодаи истилоҳоти байналмилалӣ, рушди тибби миллӣ ва услуби забонии он, моҳият ва мафҳуми ба онҳо вобастаро фаро мегирад. Истилоҳоти тиббӣ дар забоншиносӣ бо якҷанд сабабҳо мавриди омӯзиш қарор мегирад: аввал, ҳама чиз шарҳ дода мешавад, пахншавии дору, аҳамияти иҷтимоии он ва дар натиҷа истилоҳоти умумӣ, махсусан ҳангоми сарфакорӣ ва такмил додани саломатии инсон дар ҷомеа дар ҷойи аввал меистанд. Дуюм, аз ҷониби ҳуди дору ва, албатта, таҷҳизоти терминалии он субъектҳои тағйирёбандае, ки донишҳои дар диаграмма мавҷуданд ба шумо имконият медиҳад, ки роҳнамоии эволютсияи тиббии хеш ва системаҳои истилоҳот, пайвастагиҳо бо дигар соҳаҳои дониш ва таърихи ҷомеаро мефаҳмонанд, дарк кард.

Ба монанди забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ҳамчунин дар дигар забонҳои маъруфи олам, аз қабилҳои забони русӣ масъалаи мазкур мавриди таҳқиқи густурда қарор дода шудааст. Ҳамин гуна таҳаввулоти назаррас

---

³ Султонов, М. Ҳ. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ / М. Ҳ. Султон. – Душанбе.: Деваштиҷ, 2003, 67

дар самти истилоҳоти илмӣ ва ҳамчунин истилоҳоти умумитиббӣ, баҳусус истилоҳоти даҳонпизишкӣ, ки дар забони русӣ дар тури чандин садсолаҳо сурат гирифт, ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти соҳавӣ ва ҳамчунин даҳонпизишкӣ таъсири бевосита ва мустақиму назаррас дорад. Рушди доимии соҳаи дорусозӣ ва доруворӣ, таҷҳизоти муҳимми он, шумораи зиёди нашрияҳо дар ин соҳа ва пешрафти забонии илмро мефаҳмонад.

Доир ба ин масъала истилоҳиноси тоҷик А. И. Юсупов барои сохтани вожаҳои тиббӣ дар мақолаи хеш таҳти унвони «Талаботи асосӣ дар кори воҷасозии тиббӣ ва роҳҳои ба низом даровардани он» чунин андеша баён мекунад: ҳангоми сохтани вожаҳои тиббӣ ба он диққат додан зарур аст, ки дар ҳудуди як системаи терминологӣ ба сифати қисмҳои ивазшавандаи комплекси овозӣ (калима) бояд аломате интихоб карда шавад, ки ҳамчун асоси инқисом қабул шудааст; масалан, аз рӯи ҷойгиршавӣ – аневризми аорта (абхар), аневризми артериалӣ (шарёнӣ), аневризми артериаливу венулярӣ (шарёнчаву варидчагӣ), аз рӯи этиология – гепатити амёбӣ, гепатити бруселлезӣ, гепатити бодхӯрдагӣ, гепатити шуоӣ ва ғ. Ҳангоми танзими истилоҳот дар навбати аввал он истилоҳоте иваз карда шавад, ки дақиқ нестанд, аломатҳои фарқкунандаи мафҳумро возеҳ ифода намеkunанд ва аз муродифи худ заифтаранд⁴

Тавре муҳақиқи таърихи тиб В. Н. Терновский қайд менамояд, Академияи Гунди Шопур дар пайдоиш ва рушди макотиби тиббии Ғарб, бавижа даҳонпизишкӣ нақши илмӣ ва амалии бузург дорад⁵

Дар асрҳои қадим ва миёна илми тиб дар Эронзамин хеле инкишоф ёфта буд ва олимони форсу тоҷик асарҳои зиёде дар соҳаҳои мухталифи илми тиб иншо карда буданд. Олимони забардасте низ буданд, ки аз онҳо осори зиёде боқӣ мондааст.

Танҳо номбар кардани чанде аз осори тиббӣ дар асрҳои X–XI ва асрҳои минбаъда кифоя аст (ба мисли «Донишнома»-и Майсарӣ, «Ҳидоят-ул-муттааллимин-фит-тиб»-и Абубакр Рабеъ бинни Аҳмад Ахавайнии Бухорӣ, осори Абуалӣ ибни Сино, «Рағшиносӣ» ё «Рисола дар набз», «Баҳр-ул-ҷавоҳир», «Ҳудуд-ул-амроз»), то хонанда тасаввур пайдо бикунанд, ки дар асрҳои миёна инкишофи илми тиб то чӣ дараҷа будааст.

Таҳқиқоти морфологӣ ва таҳлили равандҳои калимасозӣ бидуни омӯхтани луғат ва фарҳанги вожа, пеш аз ҳама, омӯзиши маводи амалии марбут ба лотинӣ ва юнонӣ ғайриимкон аст.

Забони лотинӣ, ки дар як давраи муайяни таърихӣ ҳамчун як рамзи махсуси забони илмӣ дар фарҳанги Аврупои Ғарбӣ қабул шудааст, бешубҳа, ба ташаккули забонҳои миллии илм, дар маҷмуъ ва алалҳусус,

⁴ А. И. Юсупов, Симури ISSN 2707-9562 5 (1) 2020 141 С

⁵ Терновский В. Н. Ибн Сина. (Авиценна) – Москва., Наука, 1969: 181-185.

забони истилоҳоти тиббӣ таъсири хешро бевосита расондааст. Масалан, озмоишӣ лот. - **experimentum**, система лот. - **system**, абсес лот. - **abszes**, дезинфексия лот. - **Desinfektion** диагноз лот. - **Diagnose**, диет лот. - **Diet**, экстра беруна лот. - **extra** ва ғайраҳо.

Истилоҳоти баромадашон юнонию лотинӣ, яъне унсурҳои сохтори истилоҳоте, ки дар системаи истилоҳот маънои махсус доранд ва барои ташаккули истилоҳоти сохташуда хидмат мекунанд, дар истилоҳоти тиббӣ нақши махсус доранд: *my* - **мушакҳо**, *chol* - **сафеда**, *card* - **дил**, *alg* - **дард**, *ectomia* - **бартарафсозӣ**, *arthr* - **буғумҳо**, *gastr* - **меъда ва ғайра**; пешояндҳо: *an* - **не**, *hyper*- **боло**, *hypo* - **поён**, *dys*- **вайроншавӣ ва ғайраҳо**.; пасвандҳо: *itis* - **илтиҳоб**, *oma* - **омос**, *osis* - **iasis-раванди музмин**. Чихати мусбати унсурҳои забонии юнонию лотинӣ барои истилоҳоти тиббӣ майли онҳо ба меъёрсозӣ мебошад.

Дар замони имрӯза наввожаҳое, ки мансуб ба соҳаи илманд ба забони тоҷикӣ бисёртар ворид гашта истодаанд. Ин наввожаҳо дар соҳаи тиб ҳамон вазифаҳои забонии хешро иҷро карда, барои ифода кардани падидаҳо, ашёҳо, кор ва фаъолият дар ин соҳа хизмат мекунанд. Дар рафти таҳқиқ ошкор гашт, ки хонанда бо истифода аз наввожаҳо дар матнҳои соҳавӣ бояд аз фарҳангҳои соҳавӣ истифода кунад, то ки барои нофаҳмо будани наввожаҳо ба хатоӣ роҳ надихад.

Фасли сеюми боби якум – **«Вижагиҳои номгӯи истилоҳоти бемориҳои даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ»** ном гирифта, доир ба номи бемориҳои даҳонпизишкӣ ва тарзу услубу дучор нашудан ва зуд раҳӣ аз бемориҳои даҳон ва дандон дар забонҳои муқоисашаванда сухан меравад. Зикр кардан бамаврид аст, ки соҳиби чунин дандон нима аз хушбахтиро дарёфт кардааст, зеро, аз як сӯ, метавонад, ба хусни худ зебӣ ва, аз сӯи дигар, ба саломатӣ ва дурахши ҷавонӣ чилва диҳад.

Бемориҳои дандон асосан иборатанд аз илтиҳоби милки дандон (роғи дандон), кирмхӯрдагии дандон, варам ва чиркин будани дандон, хунрезӣ ва дарди дандон, ношӣ аз авомили гуногун. Тибби имрӯза эътироф менамояд, ки сабаби харобии пӯсидагии дандон то ба ҳол ошкор нашудааст, вале ихтилол дар речаи ғизо монанди тағйири мувозинаи намакҳо ва камбудии витаминҳо, махсусан «В», «С» ва «Д» метавонад дар фарсудашавии харобшавии дандонҳо нақш дошта бошанд.

Дар аксари забонҳо мафҳумҳо оид ба бемориҳои дандон ва даҳон дар шакли асл, яъне «пародонтоз» истифода шуда, тарҷума намешавад, чунки мафҳум аз забони лотинӣ пайдо шудааст ва дар соҳаи тиб чунин тарзи истеъмоли он бештар мақбул аст. Шояд дар ҳар як забон тарҷума шавад, аммо каме маънои аслашро гум карда, боиси камистеъмоли ва

мушкилфаҳмӣ мегардад. Дар забони олмонӣ дурусттар тарҷума мешавад, чунки забони лотинӣ ва забони олмонӣ бо ҳам хеле наздиканд.

Илтиҳоби милки дандон (Parodontose-парадантоз). Ин беморию ба тарзи дигар Gingivitis, яъне вайрон ва мулоим шудани гӯштҳои (милкҳои) дандон низ меноманд, ки дар забонҳои гуногун бо тарзҳои хос тарҷума шудааст. Масалан, дар забони олмонӣ инро метавон чунин ном бурд: Zahnfleischentzündung, Parodontitis, Parodontose⁶

Ба андешаи мо номи беморию, ҳолати табиӣ ва нотабиӣи бадан, номи ашёву моддаҳо, гиёҳҳои растаниҳои шифобахш, дарахтон, анвои шириниҳо ва хӯрданиҳо, калимаҳои, ки номи амалҳо ва василаҳои даҳонпизиширо ифода менамоянд, ҳамчун ҷузъи таркибиву ҷудонопазирии маҷмуи истилоҳоти тиббии даҳонпизишкӣ бояд мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода шаванд.

Боби дуюми диссертатсия **«Вижагиҳои луғавӣ - маъноӣ ва таснифоти мавзуии истилоҳоти даҳонпизишкӣ»** ном дошта, дорои 2 зербоб ва 9 таснифоти мавзӯӣ мебошад. Бино ба далели ҷавқуззикр дар боби мазкур истилоҳоти соҳаи даҳонпизишкӣ аз нуқтаи назари луғавию маъноӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Илова бар ин, истилоҳоти соҳаи мазкур аз нигоҳи решаи баромади онҳо гурӯҳбандӣ ва дақиқу равшан карда шудаанд. То ба замони муосир усулҳои таҳлили семантикии истилоҳ ташаккул ёфта, бино бар сабаби баҳсталаб будани баъзе паҳлӯҳои он таҳқиқи вижагиҳои маъноии истилоҳот то имрӯз ҳамчун масъалаи муҳим боқӣ мондааст. Таҳлили семантикӣ дар забон, пеш аз ҳама, ба таърих ва ташаккулу инкишофи забон дар марҳилаҳои гуногун таъия мекунад.

Ғайр аз ин, дар боби зерин моҳияти омӯзиши масъала дар он аст, ки маҳз дар чараёни тавсифоти семантикии истилоҳот имкони ҷудо кардани ҳаҷми маъноӣ калима ошкор ва тасниф намудани аломатҳои умумӣ ва фарқкунандаи гурӯҳҳои калони вожаҳо ба миён меояд.

Вобаста ба таҳлили семантикӣ дар ин боб дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ гурӯҳбандии истилоҳоти соҳаи даҳонпизиширо зерин омӯзиш қарор дода, онҳо ба гурӯҳҳо ҷудо кара шудаанд.

Ҳамаи якуми боби дуюм **«Вижагиҳои маъноии истилоҳоти даҳонпизишкӣ»** ном гирифтааст. Вақте ки мо ба масъалаи маъно ва таснифот дар истилоҳот тавачҷуҳ мекунем, масоили омоним, антоним, синоним ҳамеша пеш назар меистад. Ҳарчанд ки ин масъала ба истилоҳ хос набошад, аммо дар мавридҳои зиёде истифода мешаванд.

Баъзан чунин менамояд, ки ду калимаи муродиф бе ҳеҷ шубҳа метавонанд ҷойи якдигарро гиранд, вале, агар дақиқтар мулоҳиза кунем,

---

⁶ Walter Artelt: *Die deutsche Zahnheilkunde und die Anfänge der Narkose und Lokalanästhesie*. In: *Zahnärztliche Mitteilungen*. Band 54, 1964, S. 286.

маълум мегардад, ки байни онҳо фарқе ҳаст. Масалан: калимаҳои чашм ва дида-ро гирем ин ду калима айнан як чизро мефаҳмонанд-узви биноиро, лекин ҳар кадоми онҳо мавқеи муайяни истеъмол доранд⁷.

Ҳамин тавр, барои ифода кардани барориши табиии дандон дар забони олмонӣ дар баробари истилоҳи содаи *Zahnung*, синоними таркибии *Zahndurchbruch* ва инчунин истилоҳи *Dentition* «дандонбарорӣ» истифода шудааст. Синоними низоми истилоҳот дар забони тоҷикӣ ба мавҷудияти якчанд истилоҳ барои ифодаи як маъно вобастагӣ дорад: *хоидан*, *ҷовиш*, *хӯрдан*, *буридан*, *қурт кардан*, *фурӯ бурдан*. Аммо ҷуфтҳои синонимие мавҷуданд, ки дар онҳо чараёни мураккабшавӣ мушоҳида мешавад: *гиперсаливатсияи шӯршавӣ* (юнонӣ. *hyper* «дар, боло» ва лотинӣ. *salivatio* «шӯршавӣ»).

Ҳамзамон инкор набояд кард, ки барои тавсифи ҳамаҷониба ва объективии ин масъала ва мушкилоти бо он алоқаманд дар истилоҳоти тиббӣ бунёди назарии мукамал вучуд дорад. Аммо кӯшиши афзоиши дараҷаи ҳаммаъноии истилоҳ дар он асос номуваффақ аст, ки забон ба сермаъноӣ майл намуда, дар якмаъноӣ фарқ намегузорад. Аз ин рӯ, ҳамчун ҷузъи таркибии забон истилоҳот дар ҳамоҳангии қонунҳои забон арзи ҳастӣ карда, ба талаботи амалкарди тамоми қабатҳои лексика ҷавобгӯ мебошад. Мутаносибан ҳамчун як қисми системаи забон, истилоҳот дар қонунҳои забон яқсон буда, ба талаботи фаъолияти тамоми қисматҳои лексикӣ ҷавобгӯ мебошад.

Фасли дуоми боби дуум «**Таснифоти мавзуии истилоҳоти даҳонпизишкӣ**» ном гирифта, дар ин фасл масъалаҳои доир ба гурӯҳи мавзӯӣ дар истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ҳаллу фасл шуда, бо дарназардошти семантика ва гурӯҳҳои мавзӯӣ аломатҳои асосноки гурӯҳҳои мавриди назар барои омӯзиши ва амиқтари истилоҳот хеле зарур ба шумор рафтааст.

Ҳангоми таҳлили гурӯҳҳои мавзӯӣ умумияти маъно ба назар гирифта шуда, ба сифати меъёрҳои силсилаи мавзӯӣ муносибатҳои маъноӣ ва муносибатҳои сохторӣ муқаррар гардидаанд. Дар чараёни таҳлил номгӯи 9 гурӯҳи мавзӯӣ муайян карда шуд, ки ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо мисолҳо дар забонҳои муқоисашаванда шарҳ дода шудааст.

Боби сеюми диссертатсия «**Таҳлили сохтории истилоҳоти даҳонпизишкӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ**» - ро ном гирифта, дорои 5 зерфасл мебошад. Дар ин боб истилоҳоти соҳаи даҳонпизишкӣ зери

---

⁷ Забони адабии ҳозираи тоҷик Душанбе «Ирфон» 1984: 26.

тахлили сохторию морфологӣ қарор гирифта, дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ муайян карда шуд, ки онҳо ба якдигар чӣ умумият ва тафовутҳо доранд.

Ба хотири он ки сохтори истилоҳоти соҳаи даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба таври васеъ мавриди баррасӣ қарор гирад, зарур аст, ки хусусиятҳои сохтории истилоҳот мукамалтар омӯхта шавад. Ҳангоми таҳқиқи муқоисавӣ муайян кардан мумкин аст, ки дар низоми морфологию калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ то чи андоза тафовут ба назар мерасад, чунки ҳар ду забони муқоисашаванда шомили оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мебошанд. Новобаста ба онҳо аз ҷиҳати сарфӣ ва хусусан калимасозӣ онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

М. Н. Қосимова дар китоби «Таърихи забони адабии тоҷик» масоили мазкурро ба таври мушаххас мавриди баррасӣ қарор додааст. Мувофиқи андешаҳои ӯ, калимасозӣ ва роҳу усулҳои он аз қарнҳои IX ва X то ба имрӯз бетағйир боқӣ монда, ба ягон дигаргунии ҷиддие дучор нагардидааст⁸.

Фасли якуми боби сеюм «**Истилоҳоти сода**» ном гирифтааст, ки дар он масъалаҳо доир ба истилоҳоти сода ҳаллу фасли хешро ёфтааст. Таҳти *калимаҳои сода (решагӣ)* дар таҳқиқи мо калимаҳои фаҳмида мешаванд, ки тағйирнаёбандаанд. Калимаҳои сода пойгоҳи пайдоиши калимаҳои нав махсуб меёбанд.

Қобили тазаккур аст, ки дар баробари умумияти истилоҳоти сода байни забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар истифодаи ин гурӯҳи истилоҳот тафовутҳои ҷиддӣ низ ба назар мерасад. Баъзе аз мисолҳоро муфассалтар дида баромадан ҷолиби диққат аст:

ТОҶИКӢ: *дандон, забон, пулпа, сир, минои дандон, ком, даҳон, лаб, зуд, бор, зонд, хамира, штифт, пур қардани дандон, дандони ашк;*

ОЛМОНӢ: *Zunge (забон), Zahn (дандон), Lippe (лаб), Sonde (зонд-сунд, мисбор), Mund (даҳон), Zement (сементи дандон, хока), Pasta (паста, хамира), Stift (нешак, пайвандак, мехак), Brucke (кӯпрук, протез), Krone (коронка-ғилофак-афсара), Plomba (пломб, пуркард), Plaque (лавҳа).*

Фасли дуюми боби сеюм «**Истилоҳоти сохта**» ном дорад. Асоси калимаҳои сохта ва мураккаб ҳамчун воҳиди муस्ताқили луғавӣ низ истифода мегардад ва аз он калимаҳои гуногун сохта мешаванд. Ин аст, ки манбаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ва, пеш аз ҳама, фонди асосии он ба шумор меравад. Аҳаммияти таркиби луғавии забон ҳангоми калимасозии исмҳои мураккаб боз ҳам равшантар намоён мешавад, чунки дар ин тарзи калимасозӣ худӣ асосҳо бевосита иштирок менамоянд.

---

⁸ Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (ҷилди 1) / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003;47.

Калимаи сохта васлшавии сунъии решаву аффикс набуда, дар он чузъҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно мувофиқат мекунад ва мувофиқати маъноии асосу аффикс ба онҳо имконият медиҳад, ки ба ҳам васл шуда, маъноӣ нава пайдо кунанд. Дар забони тоҷикӣ калимаҳои сермаъно ва омонимӣ ниҳоят зиёданд. Ба қадом маъно омадани ин гуна калимаҳо маҳз дар асосҳои сохта барҷаста намоён мегардад, чунки дар калимаҳои сохта мутобиқати маъноии асосу аффикс мушоҳида мешавад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар баъзе истилоҳот пасванди **-ung** ба асоси мураккаб пайваст мешавад. Инчунин, дар калимаи **Schädigung** (зарар), асоси исми аллақай ҳосилшуда ба ҳисоб меравад, яъне бо пасванди **-ung** мураккаб шудааст. Дар истилоҳоти **Betaubung** (караҳт кардан) ва **Entzündung** (варам, газак, илтиҳоб) пасванд бо шакли асосӣ бо пешванд алоқаманд шудааст, яъне калима аз феъли **betäuben**, ки бо ёрии пешванди **be-**сохта шудааст, ҳосил мешавад.

Ҳамин тавр, дар забонҳои таҳқиқшаванда бисёре аз истилоҳот бо кумаки пешвандҳои латинию юнонӣ **hyper-, hypo-, de-, re-, a-, poly-, pre-, peri-** сохта шудаанд. Масалан: *гиперсаливатсия* (олмонӣ. **Hypersalivation**), *ре* (им) *плантатсия* (олмонӣ. **Reimplatation**), *деформатсия* (олмонӣ. **Deformation**), *гиподентия* (олмонӣ. **Hypodontie**), *аномалия* (олмонӣ. **Anomalie**), *гипертрофия* (олмонӣ. **Hypertrofie**), *премоляр* (олмонӣ. **Pramolar**), *полиодонтия* (олмонӣ. **Polyodontie**), *адентия* (олмонӣ. **Adentie**), *гипоплазия* (олмонӣ. **Hypoplasie**), *гиперестезия* (олмонӣ. **Hyperästhesie**), *атрофия* (олмонӣ. **Atrophie**), *гипертрофия* (олмонӣ. **Hypertrophie**), *премоляр* (олмонӣ. **Prämolar**), *периодонтит* (олмонӣ. **Periodontitis**) ва ғ.

Ҳамакунан боби сеюм «**Истилоҳоти мураккаб**» ном дорад, ки дар ин фасл усулҳои морфологии калимасозӣ бо аффиксҳо сохтани калимаҳо ва калимаҳои мураккабро дар бар мегирад, бахшида шудааст.

Пайдоиши қисми асосии истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ ва олмонӣ ба густариши истилоҳоти ҳосилшуда, асос ва баръақс вобаста аст, ки ин ба натиҷаи на танҳо тафриқшавии истилоҳот, балки ба маҳдудияти муфассалгардонии мафҳумҳои аввалиндараҷа оварда расонида, ошкоркунии хусусиятҳои навро дар онҳо пайдо мекунад. Аммо ҳар як забони таҳқиқшаванда дорои маҷмуи намунаҳои калимасозии мураккаби худ мебошанд.

Ҳамакунан боби сеюм «**Ибора-истилоҳот**» ном гирифтааст. Дар ин фасл алоқии калимаҳо дар ибора ва ҷумла, ки яке аз масъалаҳои асосии синтаксис ба шумор меравад, баррасӣ шудаанд, зеро хусусиятҳои ҳосилшудаи миллии забонӣ дар қоидаву қонунҳои алоқии калимаҳо зоҳир мегардад. Ин муносибатҳо ба воситаи унсурҳои шаклии калимаҳо (бандаки изофӣ,

бандакҳои феълию хабарӣ, бандакҷонишинҳо ва пешоянду пасоянд) ифода меёбанд.

Таҳлили маводи мавҷуда нишон медиҳад, ки ибораҳои истилоҳӣ дар соҳаи даҳонпизишкӣ дар ҳар ду забон тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, миқдори назаррас доран. Ҳамзамон, дар натиҷаи омӯзиш, мо дар бораи мавқеи хоса доштани ибораҳои истилоҳӣ дар ҳар ду забон сухан ронда, онҳоро дар забони тоҷикӣ ба миқдори таркибҳои истилоҳии калимаҳо (410 адад) аз шумораи таркибҳои калимаҳо-истилоҳоти дар забони олмонӣ амалкунанда (155 адад) тафовут дошта, муайян намудем. Онҳоро ба ҷузъҳои таркибӣ гурӯҳбандӣ карда, дар ҷадвали зер нишон додем:

Ҷадвали №1

ибора-истилоҳот аз рӯйи шумораи ҷузъҳои таркибӣ	дар забони тоҷикӣ		дар забони олмонӣ	
	шумора	соҳа	шумора	соҳа
дучузъа	203	49,51%	103	66,45%
сечузъа	145	32,36%	38	24,51%
бисёрҷузъа	62	15,12%	14	9,03%
дар маҷмӯъ	410	100%	155	100%

Чунин ҳолати муқоиса бори дигар собит менамояд, ки бо сабаби ба типҳои фарқкунандаи грамматикӣ тааллуқ доштани забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ теъдоди қолабҳои гуногуни ибораҳо фарқ мекунад. Яъне, азбаски забони олмонӣ бештар хусусияти флективӣ дорад, аз ин сабаб истилоҳоти мураккаб ва ибораҳои камҷузъ дар он бештар аст. Аммо забони тоҷикӣ бо сабаби ба типҳои аналитикӣ мансуб буданаш дорои ибораҳои серҷузъа аст ва ҳатто баъзе истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ ба забони тоҷикӣ дар шакли ибора тарҷума мешаванд.

Фасли панҷум боби сеюм «Ихтисораҳо ва аломату рамзҳо дар истилоҳофарӣ», ба шаклҳои замонавӣ ва соҳавии мавзӯ бахшида шудааст. Бояд зикр кард, ки ихтисораҳо дар тамоми соҳаҳои илм, аз ҷумла дар соҳаи даҳонпизишкӣ вучуд доштанд, ки мо онҳоро мавриди таҳқиқ қарор додем.

Таҳлили мавод нишон дод, ки дар соҳаи даҳонпизишкӣ муосир дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аксар вақт истилоҳоти мураккаби исми истифода мешаванд, ки дар шакли ихтисора ҳам истифода мешаванд. Масалан, дар забони олмонӣ *RDA-Wert* (аз забони англ. *Radioactive Dentin Abrasion*) индекс *RDA* (чен кардани андозаи қобилияти дандон; олмонӣ. *MOD-Füllung* (аз латинӣ. *mesial, okklusal, distal*) тоҷикӣ. ҷадвалбандӣ *MOD* (ҷадвалбандии медиалӣ-оклузивӣ ва дисталӣ; олмонӣ. *BOI-Implantate pl* (аз англ. *Basal Osseointegrated Implants*) тоҷикӣ. имплантатҳои базавӣ (шинонидани имплантатҳо дар шакли *4D* бо ёрии ассистентҳо,

Elektroodontodiagnostik (**EOD**) Ташхиси барқии дандон (**ТБД**), Professionale Zahnreinigung (**PZR**) Тозакунии касбии дандон (**ТКД**), World Health Organization (Weltgesundheitsorganisation) **WHO**, (Созмони ҷаҳонии Тандурустӣ) (**СҶТ**), Elektrokardiogramm (**EKG**), (Электрокардиограмм), **UKW** (Ultrakurzwele), Мавҷи ултракӯтоҳ (**МУК**), Magnetresonanztomografie (**MRT**) (**ТРМ**) Тамаграфияи резонанси магнитӣ, **WHO; RH; PMR; PEG; PDK; MPG; MRSA; MRT; MrD; MS; MSU; MTA; PDA; DKG; EKG; EEG; EK; EMG; ENG; ERC.**

Баъд аз таҳлили маводи бадастомада дар соҳаи тиб чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ихтисораҳо мафҳумҳои хеле муҳим дар ин соҳа ба шумор мераванд, чунки тамоми истилоҳи ин соҳа тақрибан дорои ихтисораҳои хеш буда метавонанд аз тарафи мутахассисони соҳа истифода шаванд. Масалан:

Дар **хулосаи** диссертатсия натиҷаҳои таҳқиқ чамъбаст шуда, миқёс ва самтҳои асосии таҳқиқотҳо нишон дода шудааст. Дар чамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот мо ба чунин хулосаҳо омадем:

1. Истилоҳоти даҳонпизишкӣ системаи номҳои илмии объектҳои тиббии экстралингвистӣ мебошад, ки ба муносибати байни нишонаҳои ин ашё асос ёфтааст. Ҳамин тариқ, истилоҳоти омӯхташуда маҷмуи пурраи истилоҳҳоеро дар бар мегирад, ки мафҳумҳои соҳаи илми даҳонпизишкиро ифода мекунад.

2. Мутобиқати истилоҳот мавҷудияти маҷмуи тамоюлҳои фаъолияти системаи истилоҳоти даҳонпизишкиро муайян мекунад:

- майл кардани луғати байналмилалӣ;
- мушкил шудани таркиби истилоҳот;
- тамоюл ба шиддат гирифтани раванди иқтибос;
- соҳавӣ гардонидани истилоҳот.

Равандҳои иқтибоскунӣ ва ташаккули калима дар рушди истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва афзоиши миқдори он нақши муҳим доранд.

Дар раванди омӯзиши мавзӯ ба чунин натиҷа расидем, ки иқтибос ва истилоҳоти иқтибосӣ ки дар натиҷаи алоқаи забониву фарҳангии миллатҳо ба миён меояд, яке аз нақшҳои асосии бою ғанишавии таркиби луғавии забон маҳсуб меёбад. Бештари истилоҳоти иқтибосии ба забонҳои тоҷикиву олмонӣ воридгардида бо риояи қонуни қавоиди ин забонҳо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

Истилоҳоти иқтибосӣ асоси истилоҳоти тиббиро дар соҳаи даҳонпизишкӣ ташкил медиҳанд ва хусусиятҳои бахши омӯхташудаи илмро инъикос мекунад. Хусусияти байналмилалии илми даҳонпизишкӣ раванди байналмилалии иқтибосҳоро пешакӣ муайян мекунад. Муқаррар

карда шуд, ки ҳадди бештари истилоҳоти иқтибосии арабиву лотиниву юнонӣ дар ин забонҳо нисбат ба дигар истилоҳот афзалият доранд

Баъзе аз ин истилоҳоти номафҳуми иқтибосии арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, англисӣ бо забони муосири тоҷикиву олмонӣ дақиқан тафсиру эзоҳ дода шудаанд, ки аз ин нигоҳ бештари ин гуна истилоҳоти даҳонпизишкӣ ҳамчун луғатномаи мухтасари тафсирӣ метавонад истифода шаванд.

Дар сохтани истилоҳоти даҳонпизишкӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ усулҳои морфологӣ, синтаксисӣ ва семантикии истилоҳот истифода бурда мешаванд.

3. Таҳлили қиёсии хусусиятҳои калимасозӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки сарфи назар аз мавҷудияти усули морфологии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аффиксҳо ва таркиби морфологии калима дар ҳар ду забон ба таври назаррас фарқ мекунад.

4. Усули синтаксисӣ яке аз воситаҳои пурра кардани фарҳанги истилоҳоти муосири даҳонпизишкӣ мебошад. Мавҷудият ва истифодаи ибораҳои бисёрчӯзба дар низоми истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба сабаби ҷой доштани маҷмуи тамоми падидаҳои душворфаҳм дар соҳаи даҳонпизишкӣ, инчунин оқибатҳои зарурати дақиқ ифода кардан ва тағйир додани истилоҳоти мавҷуда барои номгузориҳои дақиқтари мафҳумҳои нави соҳаи илм мебошад. Дар ин замина усули нахвиву сарфӣ маъмултарин усули истилоҳнигорӣ таъкид шудааст.

Истилоҳоти бисёрчӯзбаи баррасишаванда имконият медиҳанд, ки ҷанбаҳои муҳимму нави назариявӣ муайян карда шаванд, аммо бо вучуди ин, онҳо ба майдони умумии концептуалии референти номинатсия дохил мешаванд ва монандиву тафовути онро аз дигар мафҳумҳо думболагирӣ мекунанд. Аммо, дар айни замон, набояд фаромӯш кард, ки усули синтаксисии калимасозӣ эҳтиёҷи мутахассисонро ба сохтани истилоҳҳои забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ пурра қонеъ намекунад. Бо вучуди ин, он хеле самаранок ба ҳисоб меравад, зеро имкон медиҳад хусусиятҳои муҳимми концепсияро, ки дар истилоҳ мавҷуданд, як андоза дақиқ ифода намояд.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳо шумораи калима-истилоҳот ва ибора-истилоҳот мутаносибан ба рушди илми даҳонпизишкӣ меафзояд.

Таҳлили мутобиқати мантиқии мафҳумҳои даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар ҳар ду забонҳои омӯхташаванда муносибатҳои чинсият бартарӣ доранд.

Ҳамчунин дақику равшан гардид, ки таркибҳои копулатив, яъне истилоҳсозии нави мураккаб, таркибҳои редуκликатив, яъне истилоҳсозии мураккабе, ки бо такрор омадани истилоҳоти асосӣ сохта мешаванд,

таркиби детерминатив, яъне таркибҳои мураккаби тобеъ дар истилоҳсозии соҳаи даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хеле фаъоланд.

Дар ҷанбаи семантикӣ, бинобар бартарияти вазифаи номинативии истилоҳ ё қобилияти нишон додани атрибути (денотативӣ) далели монандии бештар дар системаҳои истилоҳии забонҳои тоҷикӣ ва олмониро набояд қайд кард. Дар ҷараёни таҳқиқот хусусияти падидаҳои маъноӣ, ки барои системаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ хосанд - синонимия, антонимия, полисемия ошкор карда шуданд. Синонимия, чун қоида, бо фаъолияти ҳамзамон дар системаи забони истилоҳоти миллӣ алоқаманд аст. Мавҷудияти полисемия дар истилоҳоти даҳонпизишкӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки тамоюл ба якрангии воҳидҳои истилоҳот аз тамоюли густариши ҳаҷми мундариҷаи маъноии онҳо камтар аст. Гарчанде ки ин намудҳои муносибатҳои маъноӣ номатлуб бошанд ҳам, онҳо системаҳои истилоҳии забонҳои омӯхташавандаро ғайб мегардонанд ва ба пайдоиши воҳидҳои нав мусоидат мекунанд.

5. Мансубияти грамматикӣ истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ нишон дод, ки ин гурӯҳи вожаҳо, асосан, дар қолаби исми шакл гирифтаанд. Аҳёнан сифатҳо, феълҳо ва ҳиссаҳо низ ба мушоҳида мерасанд.

Омӯзиши муқоисавии истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ арзиши муайяни илмӣ, назариявӣ ва амалӣ дорад. Таҳлили ҳамҷониба имкон медиҳад, ки тасаввурот дар бораи хусусиятҳои ташкили низоми истилоҳот, аз ҷумла иерархияи таркибии он, муносибати онҳо дар заминаи маъноӣ ташаккул ёбанд.

6. Таҳлили низоми семантикӣ ва сохтори системаи истилоҳот дар соҳаи даҳонпизишкӣ, омӯзиши муфассали қонунҳо ва хусусиятҳои рушди ин истилоҳот барои ба тартиб даровардани истилоҳоти омӯхташуда ва, дар маҷмӯъ, барои муттаҳид сохтани истилоҳоти илми даҳонпизишкӣ аҳаммияти калон дорад. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ташаккули заминаи назариявӣ ва ба низоми даровардани системаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ саҳми назаррас гузошта, дар муайян кардани самтҳои нави таҳқиқот мусоидат мекунад.

Яке аз самтҳои имконпазири таҳқиқи истилоҳот метавонад муайян кардани усулҳои тарҷумаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ забони тоҷикӣ ба забони олмонӣ ва баръакс бошад, зеро луғати ин соҳа аз нуқтаи назари тарҷумашиносӣ ҳанӯз дар шакли мукамал омӯхта нашудааст.

7. Муқаррар карда шуд, ки дар рушду такомули забони илмӣ тоҷикиву олмонӣ ҳамчунин нақши забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, англисӣ ва фаронсавӣ назаррас аст. Илова бар ин бо далелҳои аниқ собит

гардид, ки хангоми таҳлилу баррасии истилоҳоти тиббии даҳонпизишкӣ решаи баромади баъзе аз ин истилоҳот низ муайян карда шуд

8. Маълум гардид, ки дар истилоҳсозии даҳонпизишкӣ забонҳои тоҷикиву олмонӣ ҳамаи роҳу усулҳои асосии истилоҳсозии забонҳои мавриди таҷқиқ сахми бузург доранд.

9. Ҳамчунин муайян карда шуд, ки ташаккули истилоҳоти тиббии даҳонпизишкӣ дар қиёси дигар илмҳои муосир аз оғоз роҳу равиши ягона дошта, ҳам истилоҳоти даҳонпизишкӣ олмонӣ ва ҳам тоҷикӣ аз осори илмии тиббии давраи аввали ин забонҳо сарчашма мегиранд.

10. Муқарар карда шуд, ки дар забонҳои тоҷикиву олмонӣ истилоҳ бо номвожаҳо алоқамандии ногустастанӣ дошта, онҳо дар робита бо ҳамдигар як низоми муайяни истилоҳотиро ташкил медиҳанд.

11. Аз таҷқиқи мухтасари истилоҳоти даҳонпизишкӣ забонҳои тоҷикиву олмонӣ маълум гардид, ки ин забонҳо дар баёни матолибу мафҳумҳои илмӣ нақши муассир доранд.

12. Возеҳан бояд таъкид намуд, ки ин тарзу тариқи истилоҳотсозиву истилоҳнигорӣ то ба имрӯз марҳилаи муосири рушду такомули истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикиву олмонӣ аҳамияти бештаре касб намудааст.

Муҳимтарин вижагиҳои диссертатсия дар таълифоти зерин инъикос ёфтаанд.

1. Маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Назаров Т. А. Номгӯи истилоҳоти беморӣ дар соҳаи дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / Т. А. Назаров Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ 2020/ №2 – С. 75-78 ISSN 2413-516X
2. Назаров Т. А. Таърихи пайдоиш, инкишоф ва мушкилоти истилоҳоти тиббӣ дар забони олмонӣ. / Т. А. Назаров Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ 2020/ №3 – С. 57-62 ISSN 2413-516X
3. Назаров Т. А. Омӯзиши назариявии роҳҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ / Т. А. Назаров Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни №1(90) Душанбе-2021 ISSN 2219-5408
4. Назаров Т. А. Вижагиҳои сохтории истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Авҷи Зухал Донишгоҳи давлатии

2. Маҷаллаҳои дигар:

1. Назаров Т.А. Синонимия ва сабабҳои пайдоиши он дар истилоҳоти дандонпизишкӣ. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии донишгоҳӣ дар мавзӯи «5500-солагии Саразми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «20-солагии омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020 2040)» 22.04.2020, ш. Душанбе, – С. 128- 140

2. Назаров Т. А. Муносибатҳои анатомӣ дар истилоҳҳои дандонпизишкӣ. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии донишгоҳӣ дар мавзӯи «5500-солагии Саразми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «20-солагии омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020 2040)» 22.04.2020, ш. Душанбе, – С.155- 159

3. Назаров Т. А. Истилоҳоти номгӯи доруворӣ ва маводҳобарои пломбаи дандон. Маводи конференсияи илмию назариявии донишгоҳӣ дар мавзӯи «Истилоҳоти хориҷӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва туризм» ш. Душанбе 23 майи соли 2020, – С.116- 119

4. Назаров Т. А. Мушкилотҳои асосии муайян кардани истилоҳ ҳамчун мафҳуми асосӣ дар истилоҳшиносӣ. Маводи конференсияи илмию назариявии донишгоҳӣ дар мавзӯи «Истилоҳоти хориҷӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва туризм» ш. Душанбе 23 майи соли 2020, – С.123 – 132

5. Назаров Т. А. Асосҳои назариявии истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забоншиносии муосир. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои муҳими омӯзишу тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити рушди инноватсионӣ» Душанбе 28.04. 2021, С.110-115

6. Назаров Т. А. Сохтори истилоҳоти дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Маводи Конференсияи донишгоҳӣ дар мавзӯи «Нақши забоншиносии муқоисавӣ дар рушди забони тоҷикӣ» (ш. Душанбе, 7-уми майи соли 2021), – С. 15-27

7. Назаров Т. А. Омӯзиши назария ва масоили мубрами истилоҳшиносӣ Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои муҳими омӯзишу тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити рушди инноватсионӣ» Душанбе 28.04. 2021 С. 110-116

8. Назаров Т. А. Омӯзиши истилоҳоти тиббӣ ва дахонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Нақши омӯзиши забонҳои аврупоӣ дар пешрафти ҷомеаи муосир: Мушкилот ва дурнамо» – Душанбе 2022 – С.24-37

9. Назаров Т. А. Вижагиҳои истилоҳоти бемориҳои даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Нақши омӯзиши забонҳои аврупоӣ дар пешрафти ҷомеаи муосир: Мушкилот ва дурнамо» – Душанбе 2022

10. Назаров Т. А. Истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва хусусиятҳои лексико-семантикии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ Маводи Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони – Душанбе 2022

11. Назаров Т. А. Вижагиҳои истилоҳоти бемориҳои даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ Маводи конференсияи донишгоҳӣ дар мавзӯи «Нақши забони оҷикӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат (солҳои 2022-2026)» ва «Бузургдошти Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ» – Душанбе 2022 – С. 121-127

12. Истилоҳоти даҳонпизишкӣ ва хусусиятҳои лексико-семантикии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ Забон – ҳастии миллат (Маҷмуи мақолаҳои конференсияи байналмилалии «Рушди забони адабии тоҷик дар замони истиклол: мушкилот ва дурнамо», 15-уми июни соли 2022) – Душанбе 2022 – С. 149-154 ISBN 978-99985-73-72-7

3. Дастурҳои таълимӣ ва методӣ

1. Deutsch-russisch-tadschikisch stomatologiewörterbuch Фарҳанги истилоҳоти даҳонпизишкӣ олмонӣ-русӣ-тоҷикӣ –Душанбе: ҶДММ «Ашуриён», 2022 – 111 саҳ. ISBN 978-99985-56-45-4

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 372.881.111.22(03)

ББК: 74.268.1

Н- 19

НАЗАРОВ ТАВАКАЛ АЙНИЕВИЧ

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ
ОСОБЕННОСТИ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В
СРАВНЕНИИ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20. – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Душанбе – 2022

Диссертационная работа выполнена на общеуниверситетской кафедре немецкого и французского языков Таджикского национального университета.

Научный руководитель: Мухторов Зайнидин – доктор филологических наук, Ректор Филиала Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе

Официальные оппоненты: Каримов Шухрат Бозорович – д.ф.н., доцент, заведующий кафедрой теории перевода и стилистики ТГПУ имени С. Айни

Бобоева Мадина Маъруфовна – к.ф.н., старший преподаватель кафедры иностранного языка Таджикского технического университета имени академика М. С. Осими

Ведущая организация: Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Защита состоится «15» 09 2022 года, в 15:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.КOA-021 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, улица Буни Хисорак, учебное здание №10, 5-ый этаж, зал Ученого совета факультета филологии).

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте [www. tnu. tj](http://www.tnu.tj) и в научной библиотеке Таджикского национального университета, по адресу г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Автореферат разослан «_____» _____ 2022 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук, профессор

Джураева М. Р.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Настоящее исследование проведено в рамках требований теории и практики современной лингвистики, и посвящено анализу структурных и лексико-семантических особенностей стоматологической терминологии, которая является частью общемедицинской терминологии, охватывающей все стоматологические понятия термины. Терминология современной медицины является сложной системой, охватывающей обширную деятельность научно-практической диагностики, профилактики и лечение различных заболеваний. Как известно, вводные сведения, огромное количество специальных терминосистем разделяют на различные медицинские отделения, такие как анатомическое, гистологическое, хирургическое, диагностики и другие сферы, связанные с ними. Большой интерес к изучению системы стоматологических терминов связано с интенсивным развитием медицины, которое способствует формированию новых терминов и приобретению различных семантических отношений, в частности синонимических, антонимических и т.д. Именно поэтому не вызывает сомнения актуальность и своевременность определения лексико-семантических и структурных особенностей исследуемой медицинской терминологии.

Исследование генезиса и формирования терминов и науки о терминах является одним из важных вопросов теории общего языкознания, определяющая связь между лингвистикой и другими науками. Указанные выше аргументы наглядно показывают значимость исследования выбранной темы, которая тесно связано с некоторыми факторами: 1) выражением новых понятий как важное явление, такое как современная медицинская терминология в области стоматологии; 2) осуществлением сравнительного анализа, которая способствует выявлению и описыванию семантических и структурных свойств универсальных и национальных элементов в терминологической системах сравниваемых языков; 3) структурными и лексико-семантическими особенностями стоматологических терминов и формой использования терминов данной медицинской подсистемы в изучаемых языках; 4) необходимостью определения путей формирования терминов в сфере стоматологии в таджикском и немецком языках.

Степень изученности темы. Объектом исследования кандидатской диссертации является определение терминологические единицы стоматологии на основе материалов таджикского и немецкого языков. Поэтому изучаются структурные и лексико-семантические особенности

стоматологических терминов на основе терминосистемы таджикского и немецкого языков.

Цель и задачи исследования. Основной целью настоящей работы является анализ структурно-семантических особенностей стоматологических терминов, черты сходства и отличия терминосистемы таджикского и немецкого языков. Данная цель подразумевает решения следующих **задач**:

1) создание теоретических основ анализа доступного материала, изучение и обобщение определений сферы терминологии, формирование слова и структурное отношение в изучении языков;

2) сбор и общая классификация стоматологических терминов в таджикском и немецком языках;

3) сравнение основных путей формирования и эволюции стоматологических терминов в таджикском и немецком языках;

4) определение структурных особенностей терминов, употребляемых в медицине, в частности стоматологии;

5) тематическая классификация стоматологических терминов и их семантические связи в таджикском и немецком языках;

6) определение аналогии и отличия в способах формирования и эволюции стоматологических терминов в изучаемых языках.

Научная новизна настоящей диссертации проявляется в выборе темы. В настоящем исследовании посредством сравнения впервые скрупулёзно рассматриваются медицинские стоматологические термины в качестве целой интегральной системы, в частности их генезис и структурно-семантические связи в таджикском и немецком языках. Анализ материала предоставил нам право определить способы деривации и семантический аспект формирования стоматологических терминов и внести свой вклад в разыскании общетеоретических вопросов терминологии.

А также в настоящей диссертации на основе влияния таджикских, немецких, греческих и латинских терминов были выявлены общие формы и причины генезиса и развития терминологических единиц в сфере стоматологии в изучаемых языках.

В диссертации также впервые уделено серьёзное внимание структурно-семантическому и этимологическому аспектам медицинских стоматологических терминов, на основе которых было уточнено и определено этимология некоторых терминов.

В настоящей диссертации на основе влияния таджикских, немецких, греческих и латинских терминов было определено общие формы возникновения и эволюция стоматологических терминов в сравниваемых языках.

Предмет исследования составляют отраслевые словари на таджикском словаре (И. С. Соатов, У. Т. Тохиров, М. Х. Султонов «Краткий стоматологический словарь», И. С. Соатов «Ценная жемчужина», М. Я. Расулов «Медицинский словарь (русско-таджикско-латинский)», Г. Г. Ашуров., Ш. Ф. Джураева «Лечебная стоматология», С. С. Субхонов «Хирургическая стоматология», Т. С. Талабов, Т. А. Назаров «Немецкий язык для фармацевтических факультетов», М. Н. Косимова «Древние таджикские термины»), –Лутс Жехак, Хайрулло Сайфулло «Wörterbuch Deutsch – Tadschikisch – Немецко-таджикский словарь», «Словарь таджикского языка», «Таджикско-русский словарь», Мирзо Хасан Султонов «Таджикские термины и наука о терминах»), исследования сферы стоматологии, этимологические словари («Этимологический словарь русского языка» М. Фасмер, «Этимологический словарь современного немецкого языка», М. М. Маковский, «Немецко-русский и русско-немецкий словарь», Н. В. Морозов, И. Ю. Марковина и др.) и материалы электронных ресурсов, взятых из интернет-сайтов. В процессе написания диссертации нами было проанализировано 1040 стоматологических терминов.

Теоретическая ценность исследования проявляется в том, что на основе систематического принципа лексической структуры были определены критерии классификации стоматологических терминов по тематическим группам. Сравнительный анализ структуры терминов сравниваемых языков может быть использована в изучении терминологий других сфер. Результаты научного исследования способствуют определению общих и конкретных закономерностей развития и эволюции системы стоматологической терминологии, а также, определению продуктивных средств и методов формирования новых терминов в сфере стоматологии, усовершенствованию теории сравнительно-типологических исследований, изучению лексико-семантических особенностей и структуры языков, в частности таджикского и немецкого.

Практическая значимость исследования состоит в том, что его результаты могут послужить в качестве теоретической основы для дальнейшего изучения медицинских терминов в сфере стоматологии. Помимо этого, научные выводы исследования способствуют правильному восприятию и уместному употреблению стоматологических терминов специалистами. Собранный фактический материал и результаты анализа могут использоваться в теории и практике перевода, в частности составлении терминологических словарей, написании учебников, учебных пособий, блоков лекций по спецкурсам, магистерских, дипломных и курсовых работ.

Методы исследования. Многоаспектный анализ теоретического и фактического материалов требует использования ряда методов исследования, и на этой основе были определены цели, задачи, теоретическое и практическое направление работы. В процессе исследования были использованы следующие основные методы лингвистики: индуктивно-дедуктивный метод (понятие и комплектация теоретического и практического материалов); сравнительно-исторический метод (выявление общих или конкретных факторов двух или более объектов); метод лексического, лексико-семантического анализа (определение семантических особенностей терминов); метод структурного анализа (исследование структурных особенностей слова, способах словообразования и выбор моделей). Метод лексико-семантической классификации в настоящей диссертации способствует диагностике и определению собранного материала.

Методологическую базу исследования составляют научные труды отечественных и зарубежных исследователей. В частности, были использованы:

– в разделе теории терминологии исследования С. Назарзода, О. Косимова, Д. Саймудинова, Н. Маъсуми, М. Косимовой, П. Нурова, М. Х. Султонова, Х. Саидова, Джаматова С. С., Л. Бесекирска, Д. Буриго, Г. О. Винокура, Е. Вюстера, Б. Н. Головина, С. В. Гринева, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Л. А. Капанадзе, Р. Ю. Кобрина, В. М. Лейчика, Д. С. Лотте, Ж. Ю. Пуанкаре, Х. Фелбера, П. А. Флоренского и др.;

– из исследований по медицинским терминам работы М. Х. Султонова, И. С. Соатова, А. Юсуфова, К. Турахасанова, Т. Талабова, Л. В. Дубровиной, С. Г. Казариной, Т. С. Кирилловой, Н. Г. Петрова, А. М. Тюна, М. Н. Чернявского, С. В. Швецово́й, Ш. Хаитовой и др.;

– по теории и практике терминологии исследования С. М. Велчиковой, Ж. Багана, У. Вайнрайха, В. А. Виноградова, В. Т. Клокова, Л. П. Крысина, А. П. Майорова, Н. Ф. Михеевой, А. М. Молодкина, Н. М. Фирсовой, Ж. Ф. Фелизона, Э. Хаугена и др.;

– по вопросам словообразования и их проблем работы И. Барца, Г. О. Винокура, Е. А. Земской, М. Ю. Казака, Т. В. Поповаой, Л. В. Ратсибурской, М. Д. Степановой, В. Фляйшера и др.

Основные положения, выносимые на защиту:

– по структуре и употреблению стоматологические термины охватывают терминологические единицы однокомпонентные (термины-слова) и многокомпонентные по форме (термины-словосочетания). В рамках однокомпонентных терминов в обеих языках по структуре морфемы выявлены следующие особенности: а) простые термины; б)

производные термины; в) сложные термины. В структуре терминологических единиц таджикского и немецкого языков существует несоответствия и отличительные варианты, которые проявляются в преимуществе суффиксальной формы и простых словосочетаний в таджикском и употребительности сочетаний в терминосистеме немецкого языков. Абсолютное большинство рассматриваемых лексем сконструированы по модели $S + S \rightarrow S$, наименее по форме $Adj + S \rightarrow S$;

– тематическая классификация в системе стоматологических терминов таджикского и немецкого языков, которая проведена на основе субъективно-логических связей с учетом смыслового соотношения, отражает систему отраслевых понятий. Тематические группы в обоих языках принадлежат терминам, демонстрирующим их структуру и семантическую эволюцию с тематическими свойствами определенной медицинской области – стоматологии. Основная разновидность языковых единиц и стоматологической терминосистемы сравниваемых языков конкретизировано на основе соотношения рода и вида. Семантические категории, выявленные в рамках выражения семантики в обоих языках (синонимия, антонимия и полисемия), являются изоморфизмом, количество которого отличаются в сравниваемых языках;

– независимо от структуры и принадлежности к конкретной группе, огромное количество стоматологических терминов в сравниваемых языках отличаются в плане связи слов и морфем, соответствия сходства форм сложных слов немецкого языка с компонентами словосочетаний таджикского языка. Стоматологические термины в силу своих свойств частично связываются с друг другом и основы деривации с абсолютной отличительностью не свойственна им. Данный процесс взаимосвязан с формированием терминосистемы двух языков, которые демонстрируют различные периоды формирования стоматологических понятий;

– современные стоматологические термины таджикского и немецкого языков развиваются в части выражения объединенных и общих понятий. Процесс уместного употребления слов является важным фактором развития стоматологических терминов, конкретная частотность классификации которых отражено в различных стоматологических словарях. В номенклатуре анатомических понятий выражение латинскими терминами несет общий характер. В терминах клинической деятельности наблюдается элементы греческих терминов.

– на лексическом уровне были выявлены перевод неологизмов, аббревиатур и сокращений, и их сложности в процессе употребления.

Апробация результатов исследования. Основные положения и результаты кандидатской диссертации представлены в форме научных

докладов на конференциях и семинарах в Таджикском национальном университете, Таджикском государственном педагогическом университете, Таджикском государственном медицинском университете имени Абуали ибн Сино. По теме диссертации было опубликовано 14 научных статей, в частности, 4 статьи в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации.

Диссертация была обсуждена и представлена к защите на заседании кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета (протокол №7, от 16. 01. 2022).

Личный вклад соискателя научной степени в исследовании. Личный вклад диссертанта проявляется в том, что он на протяжении 5 лет занялся сбором фактического и теоретического материала, их классификацией на определенные разряды. Около 8 месяцев побывал в Федеративной Республике Германии, и в этом направлении написал научные статьи и выступал на конференциях различного уровня.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка литературы, немецко-таджикского стоматологического словаря и охватывает 231 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность темы исследования, отмечено степень её изученности, определены цели, задачи, гипотезы диссертанта, объект и предмет исследования, научная новизна, практическая и теоретическая значимость, выдвигаются положения, выносимые на защиту, даётся структура работы.

В первой главе – **«Степень изученности стоматологических терминов, науки о терминах и выбор терминов в таджикской лингвистике»**, речь идет об актуальных теоретических вопросах науки о терминах, их истории развития, изучении терминов и терминообразования, наименовании зубных болезней, способах и путях профилактики, и лечения. Данная глава состоит из трех разделов.

Первый раздел первой главы называется **«Изучение теории и актуальных вопросов терминологии»**. В таджикском языке на протяжении последних лет исследованию медицинских контекстов уделено особое внимание. Это говорит о том, что язык с каждым днем развивается и совершенствуется. Необходимо отметить, что специальные словари языков с наличием огромного количества терминов дополнены различными отраслевыми словами и в силу этого всестороннее их изучение на сегодняшний день является актуальным. Таким образом, наука

продолжает процветать, усовершенствуя свою терминологическую систему, развивающуюся в свою очередь наравне с эволюцией научного направления. Собственно само понятие «термин» в специальной литературе толкуется как готовый рецепт науки, технологии, политики, т.е. средство выражения понятий различных направлений науки.

Со второй половины двадцатого века в языкознании вошли в употребление термин и понятия лингвистическая таксономия и лингвистическая метатаксономия, в соответствии которых принимается во внимание определенная классификация системы языка на уровне лингвистики и на уровне металингвистики, в частности в системе научных терминов¹.

Эффективное решение спорных вопросов терминологии предоставили нам возможность определить новое научное направление терминологии, так как существующие научные труды по рассматриваемому вопросу посвящены законам, регулирующим возникновения понятий и терминосистем.

Ученые-лингвисты, руководствуясь научно-исследовательскими трудами предыдущих исследователей, науку о терминах признали самостоятельной.

Первые концепции о терминах в языкознании возникли в конце XIX и начала XX вв. Так, Гринаф и Киттридж уподобляют термины с математическими формулами, т.е. в качестве термина они могут использоваться для выражения особых понятий среди общества, однако нет необходимости их внесения в лексический состав языка².

На этом основании, описывая терминологию как культурное и историческое явление, было бы уместно, руководствуясь лингвистическими исследованиями, исследовать процессы развития терминологии, языка, процессы создания понятий. Таким образом, исследования по терминологии классического периода проектировали методологическую основу изучения терминов как специальный раздел лингвистики. Необходимо отметить, что в историческом и типологическом языкознании вопросы терминологии более чем вызвал большой интерес отечественных исследователей. В этом направлении необходимо подчеркнуть заслугу таких ученых, как А. И. Юсупов, М. Х. Султон, М. Б. Нагзибекова, П. Джамшедов, А. Мамадназаров, Дж. Шанбезода, Д. М. Искандарова, А. Хасанзода, П. Г. Нуров, М. Н. Косимова, Х. Саидзода, С. Назарзода, Ш. Исматуллозода, М. Азизова, Д. Саидова, Д. Хайдарова, Т. Абдулхомидова

---

¹ Бобомуродов Ш, Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ – Душанбе 2016, 6-7.

² А. Д. Хаяутин. Термин, терминология номенклатура. (учебное пособие). – Самарканд, 1972: 10-21.

и др. В работах молодых ученых в процессе исследования различных языковых вопросов в сопоставительном плане рассматривается и терминология сравниваемых языков.

Таджикский исследователь М. Х. Султонов, уделяя внимание вопросу терминологий, отмечает: «но термин – это особая лексема, точнее, слово с особой функцией. Это слово или словосочетание, которое обладает особой семантикой и употребляется в рамках одной науки и точно выражает определенное понятие. Иногда термин может утратить своё терминологическое значение и перейти в разряд обычных лексем»³.

Наш наш взгляд, термины, во-первых, в большинстве случаев соотносятся с материальными понятиями, затем поддерживают системные отношения с другими языковыми единицами и в комплексе создают особую терминосистему.

Таким образом, мы можем утверждать, что термины и современная терминология является одним из сложных научных межотраслевых разделов, способствующий посредством других областей науки предоставить возможность точно и кратко передать сведения с охватом современной технологий, отвечающий требованиям современного уровня развития научных знаний.

Второй раздел первой главы – **«Изучение медицинских терминов в таджикском и немецком языках»**, посвящен вопросу изучения медицинских терминов, их возникновению, историческим аспектам и актуальным вопросам развития терминов.

Медицинские термины являются специальными лексемами, которые широко употребляются в профессиональной деятельности специалистов сферы медицины. Современная медицинская аппаратура исключительно соответствуют с умственными источниками, которые отражены в отдельных научных концепциях.

История изучения медицинской терминологии в таджикском языке, в основном, начинается с периода жизни Шайхурраиса Абуали ибн Сино. Научные знания Ибн Сино, прежде всего, проявляются в медицине. Именно поэтому он стоит в одном ряду с такими великими учеными, как Гиппократ, Гален.

Современное исследование медицинских терминов охватывает вопросы теории, особенностей использования международных терминов, развития национальной медицины, языка и стиля, сущности и понятия, связанные с ними. Медицинские термины в языкознании изучаются по нескольким причинам: во-первых, всему даётся толкование,

---

³ Султонов, М. Х. Истилохоти илими «Китоб-ут-тафхим»-и Абурайхони Берунӣ / М. Х. Султон. – Душанбе: Деваштич, 2003. – С. 67.

распространение лекарства, его социальное значение и в результате общие термины, при экономии и сохранении здоровья человека в обществе занимают первое место. Во-вторых, само лекарство, терминальная аппаратура тех заменяемых субъектов дают вам возможность воспринять медицинскую эволюцию терминосистем, связь с другими областями знания и историю общества.

Не только в таджикском и немецком, но и в других популярных языках, в частности в русском, данный вопрос рассматривается с большим интересом. Подобная эволюция непосредственно влияет научным терминам. Так, стоматологические термины, сформировавшие несколькими столетиями в русском языке, способствуют развитию и эволюции отраслевых терминов. Постоянное развитие фармацевтики и компонентов лекарства, его важные оборудования, огромное количество изданий в этой сфере объясняет развитие языка науки.

Таджикский терминолог А. И. Юсупов в своей статье «Основные критерии образования медицинских терминов и способы их систематизирования» по поводу образования медицинских терминов отмечает: «В процессе образования медицинских терминов необходимо сделать акцент на то, что в рамках одной терминологической системы в качестве заменяемых элементов звукового комплекса (слова) нужно выбрать признак, который признан основой деления; например, по расположению – аневризм аорты (абхар), артериальный аневризм (шарёнй), артериально- венозная аневризма (шарёнчаву варидчагй), по этиологии – амёбный гепатит, бруцеллёзный гепатит, лучевой гепатит и т.д. В процессе систематизирования терминов, в первую очередь, необходимо заменить неточные термины, которые не могут выражено обозначать отличительные признаки понятия и являются слабее своих синонимов⁴.

Как утверждает исследователь истории медицины В. Н. Терновский, в возникновении и развитии западных медицинских школ, в частности стоматологических сыграла большую роль Академия Гунди Шопура⁵.

В древних и средних веках медицина была очень развита в Иране и множества персидско-таджикских исследователей написали огромное количество работ по различным направлениям медицины. Были и известные ученые, которые оставили большое медицинское наследие.

Достаточно перечислить ряд медицинских трудов X-XI и последующих вв. (такие как «Донишнома» Майсари, «Хидоят-ул-муттааллимин-фит-тиб» Абубакра Рабеъ бинни Ахмада Ахавайнии

---

⁴ А. И. Юсупов, Симура ISSN 2707-9562 5 (1). – Душанбе, 2020. – 141 с.

⁵ Терновский В. Н. Ибн Сина. (Авиценна) – М.: Наука, 1969. – С.181-185.

Бухорои, труды Абуали ибн Сино, «Рагшиносӣ» или «Рисола дар набз», «Бахр-ул-чавоҳир», «Худуд-ул-амроз»), для того, чтобы читатель приобрел представления о степени развития медицины в средневековье.

Без изучения словарей невозможно осуществить морфологические исследования и анализ процесса словообразования, прежде всего, эмпирического материала латинского и греческого языков.

Латинский язык, который в определенном историческом периоде являлся специальным символом научного языка в Западной Европе, без всяких сомнений, непосредственно повлиял на развитие научных национальных языков в целом, и в частности, на языки медицинских терминов. К примеру, экспериментальный лат. – **experimentum**, система лат. – **system**, абсес лот. – **abszes**, дезинфекция лат. – **Desinfektion**, диагноз лат. – **Diagnose**, диет лат. – **Diet**, экстра лат. – **extra** и т.д.

Греческие и латинские научные термины, точнее их структурные элементы, обладают особой семантикой в терминосистеме и служат в формировании сконструированных терминов, играют ключевую роль в медицинских терминах: *my* – **мышцы**, *chol* – **белок**, *card* – **сердце**, *alg* – **боль**, *ectomia* – **устранение**, *arthr* – **суставы**, *gastr* – **желудок** и т.д.; предлоги: *an* – **не**, *hyper* – **на**, *hypo* – **низ**, *dys* – **разрушение** и т.д.; суффиксы: *itis* – **воспаление**, *oma* – **опухоль**, *osis* – *iasis* – **хронический процесс**. Преимуществом греческих и латинских языковых элементов для медицинских терминов является их склонность к стандартизации (к созданию норм).

На сегодняшний день неологизмы, относящиеся сфере науки, всё больше входят в таджикский язык. Данный разряд слов в медицине выполняют свои языковые функции, и служат для выражения явлений, предметов, деятельности в этой сфере. В процессе исследования выяснилось, что для того чтобы читатель смог понять значение неологизма, ему необходимо использовать отраслевые словари для избежания ошибок.

В третьем разделе первой главы – «**Особенности терминов стоматологических заболеваний в таджикском и немецком языках**», рассматриваются названия стоматологических заболеваний, способы профилактики и лечения заболеваний полости рта (в частности зубных) в сравниваемых языках. Когда губы открываются для улыбки, белые блестящие зубы, которые расположены за пределами этих двух рубинов, прибавляют человеческой красоте двойную привлекательность. Необходимо отметить, что хозяин подобных зубов является обладателем половины счастья, так как, с одной стороны, может прибавить своей красоте привлекательность, с другой – здоровье и молодость.

Зубные заболевания состоят, в основном, из воспаления дёсен, кариеса зубов, их припухлость и желтый налет, кровотечение и зубные боли, выпадение зубов в результате различных факторов. Современная медицина признаёт, что причина разрушения и кариеса зубов не выявлены по сей день, однако беспорядок в режиме питания, такие как изменение баланса солей и недостаток витаминов, в частности «В», «С» и «Д», могут привести к разрушению зубов.

В большинстве языках понятия о зубных заболеваниях и заболеваниях полости рта выражаются термином «пародонтоз», т.е. не переводятся, так как это понятие возникло из латинского языка и это форма термина преимущественно используется в медицине. Вероятно он переводится в каждом языке, но полноценным перевод не может быть, и в результате, частично утратив основное значение, становится трудным для восприятия. В немецком языке данный термин переводится правильно, так как латинский и немецкий языки очень близки друг другу.

Воспаление десен (Parodontose – пародонтоз). Это заболевание по-другому называют Gingivitis, т.е. поражение и смягчение околозубной ткани (десен), и в различных языках переводится по-разному. Например, в немецком: Zahnfleischentzündung, Parodontitis, Parodontose⁶.

На наш взгляд, необходимо проанализировать название заболеваний, природное и искусственное состояние организма, название предметов и веществ, полезных растений и трав, деревьев, разновидности сладостей и пищи, слов, обозначающих название действий и стоматологических средств как составной и неотъемлемый компонент медицинских стоматологических терминов.

Вторая глава диссертации называется **«Лексико-семантические особенности и тематическая классификация стоматологических терминов»** состоит из двух разделов и 9 тематических групп. В данной главе рассматриваются лексико-семантические особенности стоматологических терминов в сравниваемых языках. А также рассматриваемые термины в зависимости от этимологии уточнены и классифицированы в разряды. До сегодняшних дней сформировался метод семантического анализа терминов, однако в силу некоторых спорных вопросов их семантический аспект становится актуальным. Семантический анализ, прежде всего, опирается на историю, формирование и развитие языка на различных этапах.

Помимо этого в данной главе суть изучения вопроса состоит в том, что именно в процессе семантического описания терминов представляется

---

⁶ Walter Artelt: *Die deutsche Zahnheilkunde und die Anfänge der Narkose und Lokalanästhesie*. In: *Zahnärztliche Mitteilungen*. Band 54, 1964, S. 286.

возможность разграничения объёма значений слова, классификации общих и отличительных признаков большой группы слов.

В зависимости от семантического анализа в этой главе рассматривается вопрос классификации стоматологических терминов, которые в последствии были разделены по группам в таджикском и немецком языках.

Первый раздел второй главы называется «**Семантические особенности стоматологических терминов и их классификация**». Когда мы проявляем интерес к вопросу семантики и классификации терминов, то всегда возникает проблема омонимии, антонимии и синонимии. Хотя данные семантические категории не свойственны терминам, однако их применение наблюдается во многих случаях.

Иногда кажется, что два синонимичных слова, без сомнений, могут заменить друг друга, однако, если размышлять точнее, оказывается, что между ними существует какие-то различия. Например: слова **чашм** и **дида**. Эти две лексемы обозначают один и тот же предмет – зрительный орган, но каждый из них имеет особое место употребления⁷.

Таким образом, для выражения естественного прорезывания зубов в немецком языке наравне с простым термином *Zahnung*, употребляются синоним-сочетание *Zahndurchbruch* и термин *Dentition* «прорезывание зубов». Синонимы терминов в таджикском языке зависит от наличия нескольких терминов для выражения одного значения: *хойдан* – *жевать*, *човиш* – , *хӯрдан* – *есть*; *буридан* – *резать*; *қурт кардан* – *проглатывать*, *фурӯ бурдан* – *глотать*. Но существуют парные синонимы, в которых наблюдается процесс сложения: *гиперсаливатсияи шӯришавӣ* (юнонӣ. *hyper* «дар, боло» ва лотинӣ. *salivatio* «шӯришавӣ» - *засоленность*).

Одновременно нельзя отрицать, что для всестороннего и объективного описания рассматриваемого вопроса и сложности, связанные с ними в медицинской терминологии существует полноценная теоретическая база. Однако, стремление увеличению степени синонимичности терминов нежелательна в силу того, что язык имеет склонность к полисемии, и не ставит разграничение в моносемии. Поэтому как составная часть языка термины действуют во взаимодействии с языковыми закономерностями, и соответствует требованиям функционирования всех пластов лексики. В качестве одной части системы языка, термины равноправны по языковым закономерностям, и соответствуют требованиям, предъявляемым для функционирования всех лексических пластов.

---

⁷ Забони адабии хозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 26.

Второй раздел второй главы «**Тематическая классификация стоматологических терминов**» посвящен вопросам тематических групп стоматологических терминов в таджикском и немецком языках. С учетом семантики тематических групп считается актуальным изучение и уточнение основных признаков данных групп терминов.

В процессе анализа тематических групп принято во внимание общность семантики, и в качестве критерий установлено семантические и структурные отношения. При этом было определено наименование 9 тематических групп, каждый из которых рассмотрены отдельно и детально, с прикреплением примеров из сравниваемых языков.

Третья глава диссертации – «**Структурный анализ стоматологических терминов таджикского и немецкого языков**», состоит из 5 разделов. В данной главе стоматологические термины подвержены структурно-морфологическому анализу, и было определено их сходства и различия в таджикском и немецком языках.

Для обширного исследования структуры стоматологических терминов в таджикском и немецком языках необходимо детально изучить структурные особенности терминов. В процессе сравнительного исследования можно определить различия в морфологической и словообразовательной системе таджикского и немецкого языков, так как оба сравниваемых языков принадлежат семейству индоевропейских языков. Несмотря на это они отличаются по морфологическим и деривационным особенностям.

М. Н. Косимова в книге «История Таджикского литературного языка» детально рассмотрела данный вопрос. По её мнению, словообразование и способы деривации не претерпели изменения с IX-X вв по сей день⁸.

Первый раздел третьей главы называется «**Простые термины**», в которой рассмотрены вопросы по простым терминам. Под выражением *простые слова (коренные, исконные)* в нашем исследовании понимаются слова, неизменяющиеся в корне. Простые слова являются словообразовательной базой для новых лексем.

Необходимо отметить, что наравне с общностью простых терминов в таджикском и немецком языках существуют существенные различия в их употреблении. Проиллюстрируем:

таджикские: дандон (зуб), забон (язык), пулна (пульпа), сир (эмаль), минои дандон (зубной эмаль), ком (небо), даҳон (рот), лаб (губа), зуд, бор,

---

⁸ Косимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (ҷилди 1) / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003;47.

зонд, хамира (паста), штифт, пур кардани дандон (пломбирование), дандони ашк (клык);

немецкие: *Zunge* (язык), *Zahn* (зуб), *Lippe* (губа), *Sonde* (зонд), *Mund* (рот), *Zement* (зубной цемент, порошок), *Pasta* (паста), *Stift* (штифт), *Brücke* (мостик, протез), *Krone* (коронка), *Plomba* (пломба), *Plaque* (пластинка).

Второй раздел третьей главы называется «Производные термины». Основа производных и сложных слов употребляется как самостоятельная лексическая единица и из них образуются новые различные слова. Поэтому основной базой словообразования является словарный состав языка, и прежде всего, его основной фонд. Значимость словарного состава языка наглядно проявляется в словообразовании сложных имен существительных, так в данном способе словообразования участвуют сами основы. Производные слова это не искусственное соединение корня и аффикса, а в них компоненты соответствуют по семантике, и именно это соответствие даёт возможность соединения компонентов и приобрести новое значение производных слов. В таджикском языке существует огромное количество многозначных и омонимичных слов. На какое значение указывает слово можно определить по образованным лексемам, так как в них наблюдается смысловое соотношение основы и аффиксов.

Следует констатировать, что в ряде терминах морфема **-ung** соединяется к сложной основе. В лексеме **Schädigung** (вред), основа существительного является уже сконструированной, т.е. сформировавшей с суффиксом **-ung**. В терминах **Betaubung** (вызывать онемение) и **Entzündung** (припухлость, воспаление) суффиксально образованные лексемы соединяются с приставкой, т.е. образуется слово **betäuben**, сконструированное приставкой **be-**.

Таким образом, в исследуемых языках большинство из терминов образованы при помощи латинско-греческих аффиксов **hyper-, hupo-, de-, re-, a-, poly-, pre-, peri-**. К примеру: гиперсаливация (немецкий. **Hypersalivation**), ре (им) плантация (немецкий. **Reimplatation**), деформация (немецкий. **Deformation**), гиподентия (немецкий. **Hypodontie**), аномалия (немецкий. **Anomalie**), гипертрофия (немецкий. **Hypertrofie**), премоляр (немецкий. **Pramolar**), полиодонтия (немецкий. **Polyodontie**), адентия (немецкий. **Adentie**), гипоплазия (немецкий. **Hypoplasie**), гиперестезия (немецкий. **Hyperästhesie**), атрофия (немецкий. **Atrophie**), гипертрофия (немецкий. **Hypertrophie**), премоляр (немецкий. **Prämolar**), периодонтит (немецкий. **Periodontitis**) и т. д.

Третий раздел третьей главы – «Сложные термины», посвящен образованию слов посредством морфологического способа словообразование, т.е. с помощью аффиксов.

Возникновение основной части сложных терминов таджикского и немецкого языков связано с распространением производных терминов, основ и, наоборот, которое в результате приводит не только разграничению терминов, но и ограничению первостепенных понятий, выявлению новых особенностей в них. Однако в сравниваемых языках образование сложных слов обладает отличительными особенностями.

Четвертый раздел третьей главы называется «**Словосочетания-термины**». В данном разделе рассматривается связь слов в словосочетании и предложении, которое является одним из основных вопросов синтаксиса, так как национальные языковые особенности проявляются в правилах и закономерностях связи слов. Данные отношения выражаются посредством формообразовательных элементов (изафет, глагольные окончания, глагол-связка, энклитики, предлог, послелог).

Анализ эмпирического материала показал, что стоматологические термины-словосочетания обоих языков – таджикского и немецкого, занимают особое место. Конечный результат исследования показал, что термины-словосочетания в таджикском языке составляют 410 единиц, а в немецком – 155. В зависимости от количество компонентов, мы разделили их на группы (таблица №1):

Таблица №1

Словосочетания-термины по количеству составных компонентов	в таджикском языке		в немецком языке	
Двухкомпонентные	203	49,51%	103	66,45%
Трехкомпонентные	145	32,36%	38	24,51%
Многокомпонентные	62	15,12%	14	9,03%
Итого	410	100%	155	100%

Сравнительный анализ другой раз подтвердил, что в силу различия грамматических типов в немецком и таджикском языках отличаются и модели образования словосочетания. Поскольку немецкий язык является флективным, в нем больше наблюдается наличие сложных терминов и малокомпонентных словосочетаний. Но таджикский язык принадлежит типу аналитических языков, чем и объясняется наличие многокомпонентных словосочетаний. Даже некоторые сложные термины немецкого языка передаются на таджикский в форме словосочетаний.

Пятый раздел третьей главы «**Аббревиатуры, знаки и коды в терминологии**», посвящен современным и отраслевым формам рассматриваемой тематики. Следует отметить, что аббревиатуры существуют во всех областях науки, в частности в стоматологии, которые стали объектом нашего исследования.

Как показал анализ эмпирического материала, что в современной стоматологии в таджикском и немецком языках часто употребляются сложные термины-существительные, которые используются в форме аббревиатуры. К примеру, в немецком языке *RDA-Wert* (из англ. *Radioactive Dentin Abrasion*), индекс *RDA* (измерение размеров способностей зуба; немецкий. *MOD-Füllung* (из латинского. *mesial, okklusal, distal*), таджикский: *ҷадвалбандӣ MOD* (медиальная таблица –окклюзивная и дистальная таблицы (классификация); немецкий. *BOI-Implantate pl* (из англ. *Basal Osseointegrated Implants*), таджикский: *имплантатҳои базавӣ – базовая имплантанта* (шинонидани имплантатов в форме *4D* с помощью *ассистентов*, *Elektroodontodiagnostik (EOD)*).

Анализ собранного материала в медицинской области показал, что аббревиатуры являются важными понятиями в данной сфере, так как все его термины могут иметь сокращенную форму, которую употребляют специалисты данной отрасли.

В заключении диссертации резюмированы результаты исследования, указаны масштаб и основные направления исследования. Изучая теоретический материал и проанализировав собранные аргументы, мы убедились, что:

Стоматологические термины отражают общие процессы медицинской терминологии и в таджикском и немецком языках проявляют конкретные особенности.

1. Стоматологические термины являются системой научных названий медицинских экстралингвистических объектов, основанные на отношениях между основными признаками предметов. Таким образом, изученные термины охватывают полный комплект терминов, выражающие стоматологические понятия.

2. В процессе исследования было определено соответствие терминов, существование комплекса тенденций действия системы стоматологических терминов:

- склонность к международной лексике;
- сложность состава терминов;
- тенденция усиления процесса заимствования;
- распределение терминов по отраслям.

В процессе исследования темы мы убедились, что заимствование, в частности и термины, возникшие в результате языковых и культурных связей национальностей, является одним из основных средств обогащения лексического состава языка. Абсолютное большинство терминов, вошедших в таджикский и немецкий языки, употребляются в соответствии норм и правил этих языков.

Интернациональность стоматологии определяет международный процесс заимствований. Определено, что большое количество заимствованных арабских, латинских и греческих терминов имеют преимущество во всех языках, нежели другие термины.

Некоторые указанные заимствованные термины (арабские, греческие, латинские, английские) нашли свое точное пояснение в таджикском и немецком языках, и с этой позиции большинство подобных стоматологических терминов можно использовать в качестве краткого толкового словаря.

В образовании стоматологических терминов таджикского и немецкого языков используются морфологический, синтаксический и семантический способы.

3. Сравнительный анализ словообразовательных особенностей в исследуемых языках показал, что несмотря на существования морфологического способа словообразования в таджикском и немецком языках аффиксы и морфологический состав слова значительно различается в обоих языках.

4. Синтаксический способ является одним из средств дополнения словаря современных стоматологических терминов. Наличие многокомпонентных словосочетаний и их употребление в терминосистемах таджикского и немецкого языков объясняется существованием комплекса сложных явлений в сфере стоматологии, а также необходимостью точного выражения и изменения терминов для номинативности новых понятий в сфере науки.

На этой основе морфолого-синтаксический способ считается традиционным способом терминообразования.

Исследуемые многокомпонентные термины предоставляют возможность определить новые научные теоретические аспекты, но несмотря на это, они относятся общему концептуальному полю референта номинации и прослеживают их аналогию и различия среди других понятий. Однако, на данный момент, не следует забывать, что синтаксический способ словообразования не может полностью удовлетворить потребность специалистов таджикского и немецкого языков в терминообразовании. Несмотря на это, данный способ считается продуктивным, так как даёт возможность точно выразить важные особенности концепции, существующие в терминах.

По сведениям источников, наравне с развитием стоматологии растет количество слов-терминов и словосочетаний-терминов.

Анализ логического соответствия стоматологических понятий в таджикском и немецком языках являются свидетельством того, что в

стоматологических терминах изучаемых языков имеет преимущество родственные отношения (категория род).

Стало очевидно, что копулятивные сочетания, т.е. терминообразование сложного типа, редупликативные сочетания, т.е. сложные термины, образующиеся от повтора основного термина, детерминативные сочетания, т.е. сложноподчиненные сочетания очень активны в образовании стоматологических терминов таджикского и немецкого языков.

В семантическом аспекте, в силу преимущества номинативной функции термина или способность продемонстрирования атрибута (денотативного) не следует считать фактом большего сходства в терминосистемах таджикского и немецкого языков. В процессе исследования были выявлены семантические явления, свойственные стоматологической терминосистеме – синонимия, антонимия, полисемия. Синонимия, как правило, связана с одновременной деятельностью в системе языка национальной терминологии. Наличие полисемии в стоматологической терминологии является свидетельством того, что тенденция однозначности терминоединиц существенно меньше, нежели распространения объёма значений. Несмотря на то, что данные семантические отношения являются нецелесообразными, они способствуют обогащению терминосистемы изучаемых языков и способствуют появлению новых единиц.

5. Грамматическая соотнесенность стоматологических терминов в таджикском и немецком языках показал, что данная группа лексем, в основном сформированы как существительные. Редко встречаются в форме прилагательных, глаголов и частиц.

Сравнительное изучение стоматологических терминов в таджикском и немецком языках имеет определенное научно-теоретическую и практическую ценность. Всесторонний детальный анализ предоставляет возможность сформировать представление об особенностях создания терминосистемы, в частности иерархию его состава, их отношение на семантических основах.

6. Анализ семантической и структурной системы стоматологических терминов, детальное изучение закономерностей и особенностей развития данных терминов имеет огромное значение в упорядочении и объединении стоматологических терминов. Проведенное исследование способствует формированию теоретических основ и упорядочения системы стоматологических терминов и определению новых направлений исследования.

Один из направлений исследования терминов может служить определителем способов перевода стоматологических терминов таджикского языка на немецкий и наоборот, так как лексика данной сферы ещё не изучено с точки зрения переводоведения.

7. Было установлено, что в развитии и усовершенствовании таджикского и немецкого научного языков значительную роль сыграли арабский, греческий, латинский, английский и французские языки. А также в процессе исследования медицинских стоматологических терминов на основе точных фактов было определено этимология ряда терминов.

8. В образовании стоматологических терминов таджикского и немецкого языков продуктивно использованы все способы деривации рассматриваемых языков.

9. Определено, что формирование медицинских стоматологических терминов по сравнению с другими современными науками изначально протекало плавно, и рассматриваемый разряд слов в изучаемых языках берут своё начало из медицинских научных трудов первого периода развития этих языков.

10. В таджикском и немецком языках термины имеют непрерывную связь с ономастикой, которые во взаимосвязи с друг другом они составляют единую терминосистему.

11. Анализ стоматологических терминов таджикского и немецкого языков показал, что они играют значительную роль в выражении научных понятий.

12. Необходимо подчеркнуть, что данный способ терминообразования имеет огромное значение в развитии и усовершенствовании стоматологических терминов таджикского и немецкого языков.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

1. Издания, входящие в перечень ведущих рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК МО РФ и ВАК МО РТ:

1. Назаров Т. А. Перечень терминов, выражаемых стоматологические заболевания в таджикском и немецком языках / Т. А. Назаров. Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. 2020/ №2 – С. 75-78 ISSN 2413-516X
2. Назаров Т. А. История возникновения, развития и проблемы медицинских терминов в немецком языке. / Т. А. Назаров Вестник

Таджикского национального университета. Серия филология. 2020/ №3 – С. 57-62 ISSN 2413-516X

3. Назаров Т. А. Теоретическое изучение способов образования научных терминов / Т. А. Назаров Вестник педагогического университета Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Душанбе-2021/ №1 (90) ISSN 2219-5408
4. Назаров Т. А. Структурные особенности стоматологических терминов в таджикском и немецком языках / Т.А.Назаров / Авчи Зухал / научн. журн. Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино. – Душанбе, 2021. – №4 (45). – С. 150-156 (ISSN 2616-5252).

2. Статьи, опубликованные в других изданиях:

1. Назаров Т.А. Синонимия и причина её возникновения в стоматологических терминах. Материалы университетской научно-теоретической конференции «5500-летие древнего Саразма», «700-летие выдающего таджикского поэта Камоли Худжанди» и «20-летие изучения и развития сферы естествознания, точных и математических наук в области науки и образования (2020-2040 гг.)», 22.04.2020, г. Душанбе, С. 128- 140

2. Назаров Т. А. Анатомические отношения в стоматологических терминах. Материалы университетской научно-теоретической конференции «5500 – ление древнего Саразма», «700 – ление выдающего таджикского поэта Камоли Худжанди» и «20 – ление изучения и развития сферы естествознания, точных и математических наук в области науки и образования (2020-2040 гг.)», 22.04.2020, г. Душанбе, С.155- 159

3. Назаров Т. А. Терминология лекарства и материалов для зубной пломбы. Материалы университетской научно-теоретической конференции «Заимствованные термины в сфере туризма», г. Душанбе 23 мая 2020 г., С.116- 119.

4. Назаров Т. А. Основные проблемы определения термина как основного понятия в терминологии. Материалы университетской научно-теоретической конференции «Заимствованные термины в сфере туризма», г. Душанбе 23 мая 2020 г., С.123 – 132

5. Назаров Т. А. Теоретические основы стоматологических терминов в современной лингвистики. Материалы университетской научно-теоретической конференции «Актуальные вопросы изучения и преподавания иностранных языков в условиях инновационного развития», Душанбе 28.04. 2021, С.110-115

6. Назаров Т. А. Структура стоматологических терминов в таджикском и немецком языках. Материалы университетской научно-

теоретической конференции «Роль сравнительного языкознания в развитии таджикского языка» (г. Душанбе, 7-ое мая 2021 г.), С. 15-27

7. Назаров Т. А. Изучение теории и актуальных вопросов терминологии / Материалы республиканской научно-практической конференции «Актуальные вопросы изучения и преподавания иностранных языков в условиях инновационного развития». – Душанбе, 28.04. 2021. – С. 110-116

8. Назаров Т. А. Изучение медицинских и стоматологических терминов в таджикском и немецком языках / Материалы республиканской научно-практической конференции «Роль изучения европейских языков в развитии современного общества: Проблемы и перспективы». – Душанбе, 2022. – С.24-37.

9. Назаров Т. А. Особенности терминологии стоматологических заболеваний в таджикском и немецком языках / Материалы республиканской научно-практической конференции «Роль изучения европейских языков в развитии современного общества: Проблемы и перспективы». – Душанбе, 2022.

10. Назаров Т. А. Стоматологические термины и их лексико-семантические особенности в таджикском и немецком языках / Материалы международной научно-практической конференции – Душанбе, 2022.

11. Назаров Т. А. Особенности терминологии стоматологических заболеваний в таджикском и немецком языках / Материалы университетской конференции «Роль таджикского языка в изучении иностранных языков», посвященной «Году развития индустрии (2022-2026 гг.)» и «Дань уважения Мавлоно Джалолиддина Балхи». – Душанбе, 2022. – С. 121-127.

12. Стоматологические термины и их лексико-семантические особенности в таджикском и немецком языках / Язык – средство существования нации (Сборник статей международной конференции «Развитие современного литературного таджикского языка в период независимости: проблемы и перспективы», 15-е июня 2022 г.). – Душанбе, 2022. – С. 149-154 (ISBN 978-99985-73-72-7).

3. Учебные и методические пособия

1. Deutsch-russisch-tadschikisch stomatologiewörterbuch / Немецко-русско-таджикский словарь стоматологических терминов. – Душанбе: ЧДММ «Ашуриён», 2022. – 111 с. (ISBN 978-99985-56-45-4).

ХУЛОСАИ

мухтасари рисолаи Назаров Тавакал Айниевич дар мавзуи «Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Калидвожаҳо: дандон, пизишк, грамматика, сохтор, истилоҳ, беморӣ, ташхис, раванд, соҳа, номгӯ, пайдоиш, мубрам, олмонӣ, тоҷикӣ, забон, сода, сохта, аломат, ихтисора, луғат, таҳқиқ, истилоҳнигорӣ, муосир.

Аҳаммияти таҳқиқот дар баррасии масъалаҳои бо таҳқиқи истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ алоқаманд зоҳир мегардад. Забони тиб ин як навъ зерсистемаи забони модарӣ ба шумор меравад, ки барои муошират ва фаҳмиши тиб тавассути он мутахассисон ба мардуми оддӣ аз рӯйи ҳалимӣ ва ҳиссиёт таъсир расонида, онҳоро ба тарзи ҳаёти солим водор намуда, роҳбаладӣ мекунад.

Истилоҳоти даҳонпизишкӣ як навъи истилоҳоти тиббӣ буда, равияҳои умумии истилоҳоти тибро инъикос менамоянд ва инчунин дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хусусиятҳои мушаххас доранд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ташаккули заминаи назариявӣ ва ба низом даровардани системаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ саҳми назаррас гузошта, дар муайян кардани самтҳои нави таҳқиқот мусоидат мекунад. Инчунин, дар диссертатсияи мазкур бори нахуст истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ омӯхта шудааст.

Яке аз самтҳои имконпазири таҳқиқи истилоҳот метавонад муайян кардани усулҳои тарҷумаи истилоҳоти даҳонпизишкӣ ба забони тоҷикӣ ба забони олмонӣ ва баръакс бошад, зеро луғати ин соҳа аз нуқтаи назари тарҷумашиносӣ ҳанӯз омӯхта нашудааст.

Хулосаҳои асосии дар диссертатсия дарҷгардида аҳаммияти калони назариву амалӣ доранд, ки онҳоро дар забоншиносии ватанӣ истифода кардан қобили мақбул аст.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Назарова Тавакала Айниевича на тему «Лексико-семантические и структурные особенности стоматологической терминологии таджикского и немецкого языков» представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: зуб, доктор, грамматика, структура, термин, болезнь, диагностика, процесс, сфера, наименование, возникновение, актуальный, немецкий, таджикский, язык, простой, производный, знак, сокращение, лексика, исследование, терминообразование, современный.

Ценность исследования проявляется в рассмотрении вопросов, взаимосвязанных с исследованием стоматологических терминов в таджикском и немецком языках. Язык медицины является своего рода подсистемой родного языка, которая служит для общения и восприятия медицины, посредством которых специалисты направляют общество к здоровому образу жизни.

Стоматологические термины являются частью медицинских терминов, отражающих общемедицинские термины и обладающих конкретными особенностями в таджикском и немецком языках.

Проведенное исследование вносит вклад в формировании теоретических основ и упорядочении системы стоматологических терминов, и способствует определению новых направлений исследования. В настоящей диссертации стоматологические термины впервые подвергаются сравнительному изучению в таджикском и немецком языках.

Одна из реальных направлений исследования терминов может быть определение способов перевода стоматологических терминов таджикского языка на немецкий, и наоборот, так как лексика данной сферы еще не исследовалась в переводоведческом аспекте.

Основные выводы, приведенные в диссертации, имеют огромное научно-практическое значение, которые можно продуктивно использовать в отечественной лингвистике.

ANNOTATION

Thesis of Nazarov Tavakal Ainievich on the theme "Lexical-semantic and structural features of the dental terminology of Tajik and German languages" presented for seeking the degree of candidate of philological sciences in specialty 10.02.20 - Comparative-historical, typological and comparative linguistics

Key words: tooth, doctor, grammar, structure, term, disease, diagnosis, process, sphere, name, origin, actual, German, Tajik, language, simple, derivative, sign, abbreviation, vocabulary, research, term formation, modern.

The value of the study is manifested in the consideration of issues concerning the study of dental terms in Tajik and German. The language of medicine is a kind of subsystem of the native language, which serves for communication and perception of medicine, through which specialists guide society towards a healthy lifestyle.

Dental terms are part of medical terms that reflect general medical terms and have specific characteristics in Tajik and German.

The research contributes to the formation of the theoretical foundations and streamlining of the system of dental terms, and contributes to the definition of new areas of research. For the first time, dental terms are comparatively studied in Tajik and German in this theme.

One of the real directions in the study of terms can be the definition of methods for translating dental terms from Tajik into German, and vice versa, since the vocabulary of this area has not yet been studied in the translation aspect.

The main conclusions presented in the theme are of great scientific and practical importance, which can be productively used in Tajik linguistics.